

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 164 (16774)

2003 чылдың
ДЕКАБРЬ 30,
ВТОРНИК

Ат салган шагы 16.30
Садар өртээ 3 рубль.

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БУДУУЗУНДЕ

Үе-шагның чаяалгалыг эргилдези —
Үүле-херээн солчуп алыр Чаа чыл келди.

Чүү-даа канчаар, шапкынчывыс Чаа чылдың
Чүлдү-чолу арыг болуп бодаразын.
Өртемчейниң боду бүткен уязында
Өрү тынныг амытанга чаглак болзун.

Бажың-балгат чазылдырар — шупту кырлыр
Багай сеткил бажы-биле арлы берзин.
Эптежилге, чөптүг чорук, турумчулга
Эгин кожа чуртталганың дөзү болзун!

К.САТ.

ЧАГЫДЫЛГА — 2004

МӨӨРЕЙЖЕ ЧАЛАЛГА

Тыва Республиканың Федералдыг почта харылзаа эргелелиниң кожууннарда салбырларының аразынга «Шын» солуннуң чагыдылгазынга хамаарыштыр чаңчыл болган мөөрейни чарлап тур бис.

2004 чылдың бирги чартыында чагыдылга
МӨӨРЕЙНИҢ негелделери мындыг:

№	Кожууннар аайы-биле даңзы (кожуп каан)	Негелделери	Шаңналдары
1.	3000-дан 4000 чедир өреге	1500-тен өрү чагыдылгалыг турары албан	Ийи 1-ги шаңнал — 3000-3000 рубль;
2.	2000-дан 3000 чедир өреге	1000-дан өрү чагыдылгалыг турары албан	Ийи 2-ги шаңнал — 1500-1500 рубль;
3.	1000-дан 2000 чедир өреге	700-тен өрү чагыдылгалыг турары албан	Бир 3-кү шаңнал — 1000 рубль;
4.	1000 чедир өреге	300-тен өрү чагыдылгалыг турары албан	Бир 4-кү шаңнал — 500 рубль;
5.	«Шын» солунга бердингени» дээш	Чыл санында доктаамал чагыдып ап турар өг-бүлелерге	— 500 рубль.

Федералдыг почта харылзаа эргелелиниң бергени медээ-дыңнадынга дүүштүр «Шынның» доктаамал болгаш эң идепкейлиг чагыдып алыкчыларының адын солун арнынга чырыдып, шаңнап мактаары көрдүнген.

РЕДКОЛЛЕГИЯ.

КОЖУУННАРДА ӨРЕГЕ САНЫНЫҢ ДАҢЗЫЗЫ

(ТР-де Күрстаткомитеттиң 2003 чылдың октябрь 1-де берген саннары-биле)

№	Кожууннар аттары	Өреге саны	№	Кожууннар аттары	Өреге саны
I	1. Каа-Хем	3675	III	9. Өвүр	1893
	2. Танды	3552		10. Улуг-Хем	1966
	3. Барыын-Хемчик	3000		11. Эрзин	1982
	4. Бай-Тайга	2737		12. Мөңгүн-Тайга	1442
II	5. Чөөн-Хемчик	2740	IV	13. Би-Хем	1508
	6. Кызыл кожуун	2955		14. Тожу	1685
	7. Сүт-Хөл	2088		15. Чаа-Хөл	1542
	8. Тес-Хем	2170		16. Чеди-Хөл	977
			17. Тере-Хөл	413	
			ШУПТУ:		36325

Японияда хөөмей

Японияга Хөөмей шуулганы болган. Аңаа Тывадан «Хөөмей» бөлүү (удуртукчусу Откун Достай) киришкеш келген. Ол-ла бөлүктүң ыраажызы, Тываның улустуң хөөмей-жизи Валерий Монгуш ук шуулганың жюри кежигүннериниң ажылын удурткан.

Сөөлгү үеде сыгыт-хөөмей Японияда дыка делгеренгей апар чыдар. Чайын Тывага болган Бүгү-делегей чергелиг Хөөмей шуулганынга Япониядан эң хөй, чээрби ажыг кижиге келген. Олар баштай чурт иштинге шилилгени эрткеш, Тываже баар эргени чаалап алган турган. Япон ыраажыларның хөөмей күүселдези өске чоннарга бодарга, тываларга эң чоок болуп турар.

Бистиң корр.

Саналдарны кириген

Эрзин кожуун чагырга бажыңыга болган кожууннуң депутаттарының сессиязынга бүгү сумулардан депутаттар, чалаткан аалчылар киришкен.

Сессияга 2004 чылда кожуунга кылып чорудар ажылдар болгаш бюджетке хамаарышкан айтырыглар, кожуун девискээринден көжүп чоруткан депутаттарның немелде сонгулдазы дээш ниитизи-биле 9 чүүл айтырыгларны сайгарып чугаалашкан. Бо талазы-биле доктаал-шиитпирлер хүлээп алдынган. Сессияның ажылынга Кызылдан чалаткан Улуг Хуралдың депутаттары А.П. Дамба-Хуурак, А.Д. Додук олар киришкеш, боттарының саналдарын кириген.

Седип МОНГАЛ.

Школячы спорт

Хоорай чагыргазының коллегиязы Кызылдың ниити билиг черлеринде спорт-массалыг жыл-

дарның байдалын чугаалашкан.

Спорттун янзы-бүрү кевирилдеринге секциялар, кичээлдер соонда болгаш дыштаныр хуннерде эртип турза-даа, ол хоорайның бүгү школарарының өөреникчилериниң чүглө 13 хуузуун хаара тудуп турар. Школарарның ийи-үш ээл-чеглерде кичээлдеп турары, чамдык ниити билиг черлеринге (8 дугаар школа, «Аныяк» өөрөдилге төвү) спортзалдарның чогу болгаш дериг-херекселдерниң чедишпези уругларның күш-культура кижизидилгезинге шаптыктарны тургузуп турар.

Коллегия хуралга школарарга спортчу дериг-херексел садып алыры-биле чоокку үеде 1 млн. рубльди бээрин шийтпирлээн, а спорт комитеди «Эң эки ажылдыг күш-культура башкызын» илередир. Ол ышкаш Кызыл хоорайның үндөзилеттинип тургустунганындан бээр 90 чылынга тураскааткан школячыларның хоорай Спартакиадазының дүрүмүн ажылдап кылган.

Юрий ДАРБАА.

Хоочун коллегавыс дугайында

ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ, БИЧЕ СЕТКИЛДИГ

Тыва Республиканың парлалга албанынга төлептиг үлүүн кирип келген кижилернин бирээзи – Василий Лаврентьевич Маслов. Ол бо хүн 75 харлап турар азы 1928 чылдың декабрь 30-де Минусинск хоорайга ажылчын өг-бүлеге төрүттүнген. Күш-ажылчы базымын 1945 чылда Минусинск хоорайның судно септээр бүдүрүлгезинге септечилеп ажылдап эгелээн. 1945 чылдан 1955 чылга чедир Красноярск, Норильск хоорайларның бүдүрүлгелеринге ажылдап, ажылчын ангының аар, чымыштыг ажылынга дадыгып бижиккан. 1955 чылдан бээр «Тувинская правда» солунга баштай корректорлап, корреспондентилеп, үлетпүр килдизин эргелекчилеп ажылдап турда, 1962 чылда кол редакторнун оралакчызынга депшидип үндүрген. 1967 чылда Хабаровскиде партияның дээди школазының журналистика салбырын доозуптарга, «Тувинская правда» солуннун кол редакторунга томуйлаан. Ол эрге-дужаалга 1990 чылга чедир ажылдаш, бо хүннерге чедир солуннун харысалгалыг секретарында ажылдап турар.

Тывада Василий Лаврентьевичиниң будун баспаан булуну чок деп чугаалап болур. Бежен хире чылдар иштинде республиканың девискээрин узун, доора дургаар каш катап кешкенин санаары болдунмас. Өдүгөнниң ивижилери, Мөңгүн-Тайганың сарлыкчылары, Эрзин, Тестин төвөжилери, Таңдының тараажылары, Ак-Довурактын, Хову-Аксынын ажылчыннары, Кызылдын, чаа

Шагаан-Арыгның тудугжулары ооң демир-үжүүнүн кол маадырлары болуп, социалисттик ниитилелдин чаартылгазын чырыдып чораан. Эрткен чүс чылдың 50-60 чылдары – Тывага чаартылганың, хөгжүлдениң кайгамчык чылдары болуп төөгүге арткан.

В.Л. Маслов «Тувинская правда» солуннун үлетпүр килдизин эргелекчилеп ажылдап тургаш, Тываның аар үлетпүрүнүн үндезини болур «Тыва дагдугу» болгаш «Тыва кобалыт» комбинаттарның тудуундан уттундурбас репортажтарны, материалдарны бижип келген. Ону бөгүн сактыры артык эвес. Кажан Василий Лаврентьевичиниң дугайында бо кыска чүүлү бижип оргаш, колдуу ооң бүгү назынында ажылдап келген «Тувинская правда» солуннун Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу демдегелевейн барып болбас. 1980 чылдар үезинде солуннун тиражы 30 муң экземпляр чедип, республиканың булуң бүрүзүнге чедип турган. Солунга үнүп турган материалдар номчукчуларның күчээнгейин хаара тудуп, амьдырал-биле тудуш холбаалыг болганындан солуннун ат-алдары чон ортузунга нептереңгейжээн. Борта кол редакторнун үлүг-хуузу улуг болбайн аан. Көдээ бижикчилернин көдүргөн негелде, хомудалдарынга доктаамал харыны берип, интернационалчы республиканың амьдыралында хамаарышкан солун, төөгүлүг материалдар үнүп, номчукчуларын үнелелин ап турган.

Тыва журналистиканы өстүреринге төлептиг үлүүн кириген кижиниң бирээзи – Василий Лаврентьевич. Журналистика эвилели Тывага тургустунуп турда, ооң бир дугаар даргазынга сонгуттурганы – ону дорту-биле бадыткап турар. Ол эрге-дужаалга ажылдап тургаш, Тывага журналистиканы хөгжүлдезинге төлептиг үлүүн кириген. «Тувинская правда» солуннун кол редакторунга ажылдап тургаш, талантылыг журналистерни кижизидип өстүргөн. Оларның чижээнге, ам солуннун кол редактору О.Гаврилов, В.Куликов, А.Петров, А.Русский дээш, бо хүнде солунда ажылдап чоруур аныктарга төлептиг ада, дагдыныкчы, сүмелекчи, негелделиг удуртукчу.

Бежен хире чылдар иштинде чаңгыс солунга ажылдап келгеш, Василий Лаврентьевич солун-даа, берге-даа амьдыралды чурттап эртип чор. Тыва Республиканың

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле В.Л. Масловту шаңнаар дугайында

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының ЧАРЛЫ

Парлалга талазы-биле ачы-хавыязы болгаш төрүттүнген хүнүнден бээр 75 харлааны-биле холбаштыр «Тувинская правда» солуннун харысалгалыг секретары **Василий Лаврентьевич МАСЛОВТУ** Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.
2003 чылдың декабрь 17 № 433

амьдыралын, эрткен оруун ол дег эки билер журналисти Тывадан тывары берге. Ооң салым-чолу Тываның арыг агаары, ак-көк даглары, агым суглары-биле тудуш болуп арткан. Ол ам-даа хөйүнү кылыр дээрзинге бүзүрээр бис.

Чүге берге деп чугаалай бердин дизе, бистин чуртувуска болган политиктиг, экономиктиг сандараашкынның чылдары журналист-удуртукчу кижиге кайы хире берге болганын ону чүгле солунга ажылдап чораан кижиге билер. Солуннун тиражының батканы ол экономиктиг айтырыгга хамааржыр-ла ыйнаан, чуртка турум эвес политиктиг байдал турда чаргы-чаалылыг чагаалар, хомудалдар, чамдык политиктерин мен билер мен дээн хөөнү удуртукчу кижиге эпчок байдалды тургуза бээр таварылгалар турар. Ынчалза-даа Василий Лаврентьевич бодунун туружун салбаан, оон кижизиг мөзү-шынары биле негелделии, хүндүлээчел, биче сеткилдии биле бодунун туружун бадыткап шыдаары кезээде кады чоруур. Ынчангаш Василий Лаврентьевич чүгле журналист эш-өөрүнүн аразында улуг хүндүткелдиг эвес, ону «Тувинская правда» солуннун хөй санныг номчукчулары хүндүлөп, мөгөйип чоруур.

Парлалга органнарынга үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш В.Л. Маслов Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле, «Шыл-гараңгай күш ажыл дээш» медаль, Ленинчи юбилей, «Күш-ажылдың хоочуну» медальдар болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советинин Президиумунун, ТР-ниң Дээди Хуралының хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң Дээди Советинин депутатынга сонгудуп чораан, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы деп аттарын эдилекчизи. Ооң хөй шаңналдарының аразында эң колун тодаргайлап көргүзүргө мындыгдыр. Ынчалзажок оон-даа артык үнелелди ол бодунун номчукчуларындан ап чоруур дээрзинге бүзүрээр мен.

Хүндүлүг коллегавыс, Василий Лаврентьевич!

Бис силерни хүндүлөп, үнелеп чоруур бис, тыва журналистикада ховар талантылыг кижилерниң бирээзи силер, ол ынчаар үнелеттинер-даа. Чырык черге бодараан хүнүнер таварыштыр аас-кежикти, кадык-шылды, чогаадыкчы чедиш-кирнерни, ам-даа үр чыл чурттаарынары, буянныг кежик-чолду силерге, силерниң өг-бүлөңерге «Шын» солуннун редакциязының мурнундан күзедивис.

Сергей ХЕРТЕК.

Албан езузунун документилеринин допчулалы

ОРГКОМИТЕТТИ ТУРГУСКАН

Тыва Республиканың Чазаа «1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгенин 60 чылының байырлалын белеткээр болгаш эрттирер оргкомитеттин составын бадылаар дугайында» № 882 доктаалды 2003 чылдың декабрь 16-да хүлээп алган.

Ук доктаалды езугаар 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгенин 60 чыл байырлалын белеткээр болгаш эрттирер оргкомитеттин составын бадылаан болгаш 2004-2005 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринин болгаш инвалидтеринин социал-экономиктиг байдалын экижидер талазы-биле чорудар ажылдарның комплекстиг планын ажылдап кылгаш, Чазакка киририн оргкомитетке дааскан. Дайын киржикчилеринин болгаш инвалидтеринин социал-экономиктиг байдалын экижидер программаны ажылдап кылгаш, хоойлужулуга дүүштүр оларны күүседир хемчеглерни алырын тус чер бот-башкарылга органнарынга дааскан.

Оргкомитеттин даргазынга ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы А.Т. Конгарны, оралакчызынга ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун оралакчызы Б.А. Дамдынны, харысалгалыг секретарынга ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Р.Д. Ондарны томуйлаан.

11 АЙЛАРНЫҢ ТҮҢНЕЛИ

Тыва Республиканың Чазаа Кызыл хоорай болгаш Кызыл кожуун чагыргаларының кем-херек үүлгедишкннеринин профилактика талазы-биле ап чоруткан ажылдарының болгаш 2003 чылдың 11 айларында республикада байдалдың дугайында № 884 доктаалды

2003 чылдың декабрь 16-да хүлээп алган.

Республиканың иштики херектер органнары республикага криминал байдалды чогулчудар талазы-биле хемчеглерни алган түңнелинде аар болгаш онза аар херектер үүлгедири 24,31 хуу кызырылганын Чазак демдеглээн. Хөй-ниити черлеринге херек үүлгедири — 21 хуу, кудумчуларга херек үүлгедири — 22,3 хуу кызырылган.

Ооң-биле кады бүрүткээн үүлгедишкннериниң саны 19,42 хуу өскөн. Эзириктениң херек үүлгедишкннери 1117-ден 1396 чедир, ажылдавайн турарларын херек үүлгедишкннери 2264-тен 2547, назы четпестерни — 373-тен 406 чедир өскөн.

Кызыл хоорайда байдал нарын бооп артпышаан. Кызыл хоорайга 3220 херек үүлгедиин бүрүткээн, өлүрүкчү чорук 22,48 хуу, кижилерниң кадыына аар хора чедирери 15,35 хуу өскөн. Чамдык көргүзүлгөр сан талазы-биле кызырылган. Бо чылдың август айдан эгелээш, эки тура улусчу дружиналар ажылдап эгелээн.

Кызыл кожуунга бо чылдың 11 айларында кем-херек үүлгедиин 42,08 хуу өскөн. Мал оорлаашкыны, үптээшкннер, күштээшкннер, хулиган чоруктар үргүлчү бооп келген.

Ынчангаш Кызыл хоорай болгаш Кызыл кожуун РФ-тин Конституциязының 132 чүүлүн болгаш «Тыва Республиканың хамаатыларының корум-чурум камгалалына киржилгезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун долу хемчээлге күүсетпейн турарын доктаалда айткан.

Тыва Республиканың Чазаа Кызыл кожуун болгаш Кызыл хоорай чагыргаларының (Н.Ч. Ооржак, Д.К. Донгак) хөй-ниитинин корум-чурумун камгалаарын хандырап талазы-биле ажылын багай деп санаан.

Тыва Республиканың Чазаа орук-транспорт профилактиказының немелде хемчеглерин алырын, кудумчуларга болгаш хөй-ниити черлеринге кем-херек

үүлгедишкннери-биле демиселди күштелдирерин, кожууннар, сумулар чагыргалары-биле кады милицияның участок төлээлерин шилип алыр ажылды боттандыраарын, 2004 чылдың апрель айда милицияның участок төлээлеринин ажылының дугайында айтырыгны ТР-ниң Чазанга чугаалажып көөрү-биле киририн ИХЯ-га (Аренин) дааскан. Өске-даа чогуур яамы, ведомстволарга даалга, сүмелерни берген.

2004 чылда Чазактын ажыл планынга арага аймаан соора садылгаар чоруктарын январь айда, назы четпээннеринин үүлгедишкннерин баш удур сагындырап хемчеглер дугайында айтырыгны апрель айда чугаалажып көөрү-биле киририн Чазак Аппарадынга (Яндак) дааскан.

БАГАЙ ДЕП ДЕМДЕГЛЭЭН

Тыва Республиканың Чазаа өкпе аары-биле демисел талазы-биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының ажылының дугайында № 880 доктаалды 2003 чылдың декабрь 16-да хүлээп алган.

2000-2002 чылдарда болгаш бо чылдың 10 айларында өкпе аары-биле демисел чорударының федералдыг тускай сорулгалыг программанын боттандыраарына 30,2 млн. рубльди, республика бюджетинден 10,3 млн. рубльди чарыг-даанын доктаалда айткан. Өкпе аары-биле демисел чорудар айтырыгны яамы сайыдының бирги оралакчызы В.С. Ховалыгга дааскан турган. Бирги оралакчы В.С. Ховалыг бо айтырыг талазы-биле хуралды эрттирген болгаш медицина чөвүлелин республиканың «Фтизиатрия» каттыжышкынының 2002 чылда ажылының түңнелин чугаалашкан.

Ынчалза-даа Кадык камгалал яамызы болгаш сайыттын бирги оралакчызы В.С. Ховалыг өкпе аары-биле демиселдин сонгаарладып болбас хемчеглерин системниг болгаш планниг чорудар талазы-биле кошкак ажылдаан. Бо

айтырыгны яамының коллегия хуралынга бо чылын чугаалашпаан, ажыл планын тургуспаан. Өкпе аарыга удур демисел талазы-биле тодаргай хемчеглерни чедир албаан.

Кожуун эмнелгелеринге өкпе аарыга удур хемчеглерни күүсеткен сан-хөө отчеду чок болган. Бюджет хөреңгилерин ажыллап турарына хыналдаларны организаставаан. 2003 чылда өкпе аары-биле демисел талазы-биле ТР-ге күрүнениң санитар-эпидемиология төвү-биле кады чорудар ажылдарын планын тургуспаан, 7 кожуунун эмнелге албан черлерин эмчи-фтизиатрлар-биле хандыраан, Барыин-Хемчикте өкпе аарыг эмнелгезин кадрлар-биле 33 хуу хандырган.

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының сайыттын бирги оралакчызы В.С. Ховалыгның кошкак ажылдаанынын түңнелинде Тыва Республика өкпе аарының талазы-биле РФ-те таарымча чок девискээр бооп арткан. Устүнде чүүлдерни барымдаа кылгаш, Тыва Республиканың Чазаа республика девискээринге өкпе аары-биле демисел талазы-биле ТР-ниң Кадык камгалал яамызының ажылын багай деп демдеглээн.

Өкпе аары-биле демиселдин сонгаарладып болбас хемчеглерин организастаар, таарыштырап болгаш контролдаар талазы-биле хүлээлгезин болур-чогууру-биле күүседип шыдавааны дээш «Россия Федерациязынга күрүне албанының үндезиннеринин дугайында» 1995 чылдың июль 31-де № 119-ФЗ федералдыг Хоойлунун 14 чүүлүнүн 1 пунктузунга дүүштүр ТР-ниң кадык камгалал сайыдының бирги оралакчызы В.С. Ховалыгны доңгуткан.

Тыва Республиканың Чазак хуралыга өкпе аарыга удур демисел айтырыгын ай санында чугаалажып көөрүн организастаарын ТР-ниң Чазак Аппарадынга (Яндак) дааскан.

Эрги, Чаа чылдың белдиринде

ОЛАРНЫҢ АЖЫЛ-АГЫЙЫНДА

Чыл төнүп турда адыр аайы-биле кылдырган ажилдарывыска анализти үндүрүп база келир чылын чедир кылдынмаан чүүлдеривисти мурнады албышаан, чаа-чаа сорулгаларны салып ажилдаар деп эки чаңчылдык каянда-даа уламчылап турары онзагай. Ооң бир тодаргай чижээнге республиканың көдээ ажил-агыйына хамаарыштыр эвээш-биче-даа болза күүсеттинген базымнарывыс хамааржыр. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының сайыды Николай Алдачи 2003 чылдың дургузунда яамының талазындан көдээ бараан продукциязының бүдүрүкчүлериңге практиктиг дузаны чедирери-биле кожуннар төптэриңге барып, эвээш эвес үнүшкүнүг чөвүлел хуралдарны эрттиргилээнин чоокта чаа болуп эрткен семинар-хуралга демдеглээн.

Республикага аграр бизнести хөгжүдери – салдынып турар кол сорулгаларның эң чугулазы. Ол талазы-биле ап чорудар хемчеглерге хамаарыштыр республиканың агроулетпүр ажилдакчыларыңга боттут дузаны чедирип, уксаажыдылга ажилын, суурнун социал хөгжүлдезин экижидеринче, хөрзүннүн үнүш-дүжүктүр кадын бедидеринче, малдың бруцеллез аарыыңга удур демиселди чорударыңче угланган программалар хүдээп алдыңган. Ам база бир ээлчеглиг чылдың халажып солчурун үдөп, дараазында үнүп орар Чаа 2004 чылдың планнарын тургузуп турар бис. Чурттап эрттирип турар чылывыс республиканың ажил-агыйларыңга кандыг исти арттырганыл база дараазында чылда оларны кандыг айтырыллар манап турарыл? Ол дугайын билип алыры-биле чоокта чаа кожуннарның көдээ ажил-агый эргелелдеринин начальниктери-биле ужураштым.

300 центнер элиталыг картофель

Хемер-оол Хурал-оолович ТЕМБРЕЛ, Таңды кожуннун көдээ ажил-агый эргелелиниң кол агроному: — 2003 чыл Таңды кожуннун ажил-агыйларыңга база бир онзагай чыл болган. Кожун ниитизи-биле 10045 гага чер ажилын чорудар деп планнааш, херек кырында 10101 гектарга тараа культураларын чашкан. Ооң иштинден картофельди – 368 га черге олурткан, ногаа аймаан – 55 гага тараан. Бо айтырылларны чедишкениң ишпитирлээринге тарыыр культураларның үрезинин үе-шаанда технология езугаар тарып олуртуру, часкы, чайгы чер ажилыңга белеткел ажилдарын шыңгы болгаш улуг кичээңгей-биле чоғумчалыг чорудары турган.

Ынчалзажок агаар-бойдустун шаптараазыннары-биле тараа культураларының дүжүдү улуг

когаралдыг болган. Планнап турганывыс 7470 тонна, а ажаап алганывыс – 654 тонна мал чеми, артканы хар адаанче кирген. Харга бастырган тарааларывысты мал чеминче шилчиткен бис. Бо чылдың онзагай чедишкениң иштинге картофельдиң шыырак болган дүжүдүн хамаарыштырып болуп. Ниитизи-биле бир гадан 97 центнерни алдывыс. «Сосновка» дуржулга-бүдүрүлгө станциязы 1 гадан 300 центнер элиталыг картофельдиң дүжүдүн алган. Кожуннун ажил-агыйлары мал чеминиң планын 102 хууга күүсеткеш, 6910 тонна сигени белеткээн.

Ам үнер Чаа 2004 чылды көдээ ажил-агыйга эки болуп боор деп санап турар бис. Чүге дизе моон мурнунда чылдарга бодаарга, черниң шыгы улуг болуп турар. База ол ышкаш көдээ ажил-агыйже угланган сорулгалар, программалар кожун иштинде база кылдыңган, бо талазы-биле январь айдан эгелеп белеткел, техника септелгезиниң ажилдарын эгелээр бис. Ынчангаш

келир чылда кол сорулгаларывыс – көдээ ажил-агый бүдүрүлгелериниң быжыг экономиктиг ажил-чорудулгазын чедип алыры, сугаттыг черлерни 100 хуушын ажыглаары, эвээш чарыгдалдыг чаа арга-дуржулгаларны ажыглап тургаш, бедик дүжүт алырын чедип алыры.

Мал бажы баткан

Эзир-оол Дүпчүр-оолович ХОМУШКУ, Бай-Тайга кожуннун Кызыл-Даг сумузунун чагырга даргазы: — Бо чылды Бай-Тайга кожуннун Кызыл-Даг

сумузунун чурттакчылары багай эвес чурттап эрткен. Чазын май эгезинде 2-3 хире өрттер суму девискээринге болгулаан. Ындыг-даа болза часкы тарылга организастыг болгаш үезинде эрткен. Ниитизи-биле совхоз, хуу чон 50 га черге тараа аймаан тараан. Оовус хар алдынче кирген. 500 тонна картофельди чурттакчы чон ажаап алган. Арат ажил-агыйлыг Сергей

Монгуш 7 га черден 72 тонна картофельди алган.

Сөөлгү үеде кижилерниң черге сонургалы улгатканын демдеглед болуп. Суурда 260 өреге бар, хуу чоннун мал-маганы өзүп турар. 2002 чылда мыйыстыг бода мал бажы 1300 баш турган болза, бо чылын 1100 башка баткан. Шээр мал бажы 2002 чылда 17,200 баш чедир өскөн болза, 2003 чылда ол 19,300 башка көвүдээн. Мал бажының бады барганының чылдагааны — продукцияже ажыглап, чиш кылдыр үне бергенинде. Дараазында үнер чылда чер-биле ажилдаар кижилерниң санын көвүдедир, көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедир сорулгалыг бис.

Кыштаглааш-кын эки

Игорь Комбуевич САЛЧАК, Өвүр кожуннун көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги: — Бо чылгы мал кыштаглаашкының ажил-агыйлар база хууда чон болуп-чогууру-биле

кирген. Ниитизи-биле кожунда 476 кыштагларда янзы-бүрү чүзүннү мал кыштап турар. Мал аарыгыларыңга удур тарылга эмнээшкениң кылып чоруткан. 350 баш хойну тарып боозаткан, кылымал боозадылга-биле төрөөн хойларны хураганары улуг мага-боттут, шыырак кылдыр өзүп турар. Чазын 26,4 тонна картофель үрезинин тарааш, оон күзүн 187 тонна

дүжүттү алдывыс, ону уруглар албан черлери, эмнелгелерге кыштап чири-биле үлегилээн.

Ажылы макталдыг

Михаил Чимит-Доржуевич ОНДАР, Тожу кожуннун көдээ ажил-агый эргелелиниң кол зоотехниги: — Кожуннун көдээ ажил-агыйларында бактаап турар мал бажың өстүреринге болгаш оон алыр продукцияны алырыңга сумулар, күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези «Өдүгөн» үлүг-хуузун кириштирген. Бо чылын мыйыстыг бода малдың, чылгы, хаван база куштуң бажы өзүлдеги болган болгаш, элт, сүт, дүк бүдүрүлгезинге сумулар салдыңган сорулгазын күүсеткенер. Оларга Тоора-Хем, Ырбан, Адыр-Кежиг болгаш Ий суурларны хамаарыштырып болуп.

Бо чылдың база бир онзагай чүүлү — иви малды өстүрер талазы-биле КУБ «Өдүгөн» көскү черни ээлеп турар. Иви малды карактап өстүреринге, ооң олар-белчириң солуп ажаарыңга Ак Константин, Самбуу Виктор, Кол Сайзаана, Кол Март-оол оларның ажылы макталдыг. Амгы үеде малчиннарда болгаш хуу малдыг чонда малга чиртир сиген база дус четчир. Дараазында үнер 2004 чылдың бүгү талалыг, эки быжыг туруштуун бодап, мал-биле холбашкан Тожу чонунга дузаламчы акша-төгерики моон-даа сонгаар чээлиге бээрин күзээр-дир бис.

Мурнувуста салып турар сорулгаларывыс база улуг. Мал продуктуларың болбаазырадыр бичи бүдүрүлгелерни, дагаа, кас, өдүрөк оолдарын бастырып өстүрер цехтерни болгаш өске-даа айтырылларны кожуннун хемчеглеринде кириген.

Чимисмаа МОНГУШ белеткээн.

В.Балчий-оолдун чуруктары.

МЕЧИ ЧЫЛДЫ УТКУУРУНГА БЕЛЕН

Үдөп турар чылывысты Каа-Хем кожуннун ажил-агыйлары, чурттакчы чону чүгээр-ле чурттап эрттирдис деп билип турар мен. Күскү дүжүт ажаалдазының үезинде агаар-бойдус өскерилгеш, соксаал чок чашкын чагганының түннелинде, 4 муңга черге тарааны чыттыр баскан. Ындыг-даа болза 1 муң ажыг га шөлдү хол-биле чаңгыс талалап ажаадывыс. Чазын 5-7 өрттен арга-ыяш өрттенген, ындыг-даа болза чон база ажил-агыйлар картошка, ногааны шаа-биле олурткан.

Кожуннун мал санаашкынын доостувус, 2002 чылдың деннели-биле алырга, бо чылын малдың баш саны бичи-ле көвүдээн. Ылангыя хаван бажы өскөн. Бо хуннерде коданнар кыштагларында көжүп алган, сигенширбилин баш бурунгаар-ла чедиргилеп алган улус. Күс чылыг болганындан Енисейни кежир орук чаа тургустунуп турар. Соок дүжер мурнунда база орук-чирик ажык турда ясли-садиктер, школалар одаар чүүл-биле баш бурунгаар-ла хандырттыңан. Чоннун ажилдап каан акша-

төгери, кырганнарның пенсиялары үезинде төлеттинип турар, алыс чоннун тура-соруу көдүрүлүшкүнүг. Сонгулдалар база бистиң кожунга эки эрткен. Ынчангаш чон Чаа чылды уткуурунга белен деп көрүп турар мен.

Чаа үнер Мечи чылында депутаттарның азап турганы ышкаш, үнер чыл база эки-ле болзун деп күзээр кижидир мен. Бо хуннерде чон ажил-агый-биле колдуу хандырттыңан, боттывыштыг ажилдап турар. Сөөлгү үеде Тываның Чазаа көдээже, оң иштинде бистиң кожунче көрнүп база моон-даа сонгаар тудуг-саавыр ажилдарыңга акшата-төгерики көвүдедир үндүрүп берип турарын күзевес аргазы чок. Келир чыл бистиң республикага юбилейлиг чыл кылдыр санадып турар болгай. Юбилейлиг чылды уткуп турар каа-хемчилер Сарыг-Сеп суурнун тургустунганындан бээр 100 чылын база демдеглээр деп планнап турар бис.

Сагаан-оол ДОЛГАР, Каа-Хем кожун чагыргазының даргазы.

САННАР, ФАКТЫЛАР

❖ 2002 чылдан 2003 чылга чедир 342 көдээ ажил-агый угланьышкының ажилдыг аныяк специалистер билиг-мергежин бедидип өөредилге курстарын эрткен, бо хуннерде чуртун янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринде 189 студентилер өөренип турар, а 2004 чылда кадрлар белеткээринге 180 олутту аңгылаан;

❖ 2003 чылда 26,1 муң тонна эътти бүдүрген, ынчалзажок шээр малдың, хаванның, чылгының, куштуң бажы өзүп-даа турар болза, бода малдан инектиң бажы кызырылбышаан хевээр;

❖ 2006 чылга чедир республикага аграр бизнести хөгжүдериң талазы-биле ап чорудар хемчеглерни чедимчелиг ишпитирлээринге немелде 1000 ажыг ажилчын олутту тургузары көрдүңен, ынаар кол-ла чүүлү көдээ бараан бүдүрүкчүлериң бүдүрген продукциязының асортиментизин калбарырыңче, оон шынарын экижидеринче база продукцияның хемчээлин болгаш адааннажылгалыг чижилгезин улгаттыраыңче кичээңгейни угландырган.

БАШТАЙГЫ ШЕНЕЛДЕ КЫЛДЫНГАН

Эрзин кожуннун КАБК-ларының аразындан «Эрзин» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативи ажил-агыйларның эң улуг хемчээлиг арат ажил-агый кылдыр санадып турар. Ажил-агыйның удуртукчузу Өлзей Юревич Мижиттин хайгааралында шупту 20 ажыг муң хой, өшкү, 1000 ажыг чылгы, 1500 инек бүрүткеттинген. Бо чылын оларның боттарында тургузуп алганы дүк хүлээп алыр баазазы ийи дугаар чылында ажилдап турар болгаш бо хуннерде ниитизи-биле хуу чондан бир килограммда 11 рубль дээш 16 тонна дүктү чыгган.

Эрткен чылын кожун улуг хар чагганындан элээн бергедээшкениңге таварышкан турган болза, бо чылын хар чуга, амдызында ниити малдың күшденгели семис-шыырак. Коданнарда мал чеминиң курлавыры четчип турар. Бо хуннерде кожунда 65 муң хой, өшкү, 5 муң хире бода мал база 3500 чылгы мал болгаш 40 төве бар. Үнер Чаа чылдан эгелеп хой ажил-агыйлыг «Чаа орук» болгаш «Дазыргай» КАБК-лар уксаажыдылга ажилдыг муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгелер кылдыр эде тургустунар. Бо чылын оларның эгелеп

алганы уксаажыдылга ажилының баштайгы кылган шенелделери багай эвес көргүзүлгелерге чедирген, төрөөн чаш хураганнар боткур.

Үнер Чаа Мечи чылында Эрзин кожуну, кожуннун ажил-агыйлары моон-даа сонгаар бүдүрүкчүлүг ажилдаары-биле чаа-чаа сорулгалары салып, ук кожунга 2004-2006 чылдарда аграр бизнести хөгжүдериң талазы-биле ап чорудар эвээш эвес хемчеглерни тургускан. Ооң иштинде 2004 чылдың бирги кварталында норма-эрге-хоойлу баазазың сайзырадырының талазы-биле Тыва Республиканың «Фермер, тараачын, дузалал ажил-агыйларының дугайында» хоойлулар төлөвилелдерин өөренип көөр болгаш 2004-2008 чылдарда Тыва Республикага тараачын база дузалал ажил-агыйларыңга деткимче көргүзериң болгаш ону хөгжүдериң талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программаның дугайында Чазак доктаалдарын боттандыраы дээш, өске-даа организастыг хемчеглер ажилдап кылдыңган.

Борбак-оол БАЛЧЫР, кожуннун көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги.

"ШЫННЫҢ" ТӨЖУП ТУРАП ЧЫДА

ЧАЯТТЫНГАН САЛЫМНЫГ ЭЖИМ

Амы-хууда ажил аайы-биле Мөнгүн-Тайга кожунче уругларым ачазы-биле "УАЗ" маркалыг машина-биле хаптывыс. Орук узун, соогу кедергей. Мугур-Аксы суурга дүне келгеш, аалчылар бажыңыңа турумчуп алдывыс. Кожуунун төп эмнелгезинде 30 ажыг чылдар иштинде ажилдап чоруур Баян-Кол суур чурттуг эжим Кара-кыс Байкаравна Иргитке ужуражып, сеткил хандыр сагыш-сеткиливис хөөрөшкен болзувусса деп боданып чыда, удуп каап-тыр мен.

Кылыр ужурулг ажил-хөөрөвис бүдүрүп чоруп тургаш, "Одесса" деп садыг иштинге ужуражыксап чораан эжимге таваржы бердим. Ол дораан-на бисти бажыңыңа чалай берди. Аңаа келгеш, могап-шылапкан боттарывыс изиг чунар-бажыңга чунуп, эрткен-барган үелеривис "коптарып" хөөрөштивис.

Ынчап олурувуста, өөм иштинин черле аарып чораан джи база катап аарып эгелээн. Ол чүгле уе-човуур кырында. Эжим Кара-кыс өөм ээзин сандайга дедир көрүндүр олуртуп алгаш, бажын массажтап эгеледи. Диштеринин дужунга адыштарын элээн үр тудуп-тудуп: "Ам диванга олуруп дыштаныңар" — диди. Элээн болганда, киживис хаа-

рыктап удаан чыдыр. Мен элдеп-синип, эжимниң адыштарынче көргүледим-даа. Ол менче чазык хүлүмзүрээш, адыжын арнымга тудуптарга, изиш-ле диди. Улаштыр адыжын хаваамга, чаактарымга аппаарга, чылыш дээр болду. Бо дээрге күжүр эжимде ие бургандан биоэнергиялыг чаяттыңан салымы деп билип, тейлеп олурдум.

Эртенінде өөм ээзи: "Дыка ханы удуп хондум" деп чиик-сергек туруп келген. Чанарыңа белеткенип, эжимниң орукка белеткеп бергени изиг кофезин, дүлген эъттерни, боорзактарны алгаш, байырлашкан бис.

Тываның эң ырак булуну Мөнгүн-Тайгада кызыл суглуг Баян-Кол кызы шилип алган эртемниң аайы-биле ажилдап, чурттап чоруурунга өөрүвөс аргажок. Ол дээди категорияның фельдшер эмчизи. Ажы-төлүн эртем-билигге чедирер дээш уйгу-чыдын чок кызымак ажилдап чоруур аныаксыг, уран-шевер талантылыг, чончу, дузааргак, ак сеткилдиг эжимге Чаа үнүп олурар 2004 чылды таварыштыр чүрээвистиң ханызындан аас-кежикти, чедиш-киннерни илередин, ак орукту күзөп, черге чедир мөгөйдивис.

Зинаида МААДЫ.

Кызыл кожун.

ХӨГЛЭЭШКИН

Күш-ажылдың хоочунары, "Тээли", "Кызыл-Даг" совхозтарга күрүшениң малын хой чылдарда кадарып чораан Бай-Тайгада ат-сураглыг малчынар Каң-оол Салчакович, Зинаида Салчаковна Норбуларның аалыңга күстүп адаккы айында хой чону, доргүл-төрөлдери чыгып келгенер. Олар бүгү назышында мал ажылыңа бараан болуп келген, үлгерлиг, кызымак ажылдыг малчынар дээрзин кожунуңуң чону билер. Ол одекке бо удаада Зинаида Салчаковнаның 60 харлаанын байырлап эрттирер дээш чоок кижилери, уруглары чыгып келгенери ол.

60 харлап турар кадарчы мээң төрөөн даай-авам болгаш байырлалдың организаствыг кезеңи менээ онааган турган. "60 харның казпачызы арта базып, арат чонум аразында чолдуг чор мен" деп аттыг ыры-хөгжүмнүг сценарийни бижип тургустум. "Хойжу сугга барыксаар мен" деп ырының фонунга кезеңиң баштайгы ажыдышкыны эгелээн. Норбуларның ажил-ижениң болгаш амыдыралының дугайында допчулалды Каң-оол Салчаковичинин чоок төрөли кожунунун Төлээлекчилер хуралының депутаты Семис-оол Хертек чыылганнарга тодазы-биле дыңнаткан. Кызыл-Даг суму чагыргазының даргазы Эзир-оол Хомушкү байырлалды ажиткаш, сөс алган.

Шевежин, чараш кылдыр дериттинген столдарда аш-чемниң дээжизи бүрүнү-биле салдынганын манчы-хуужуурдан эгелээр-ле четчир. Каң-оол Салчаковичинин ада-иези Көп-Сөөкүн шаг-төөгүден бээр ады-сураа алгаан тергийн дээн мал-

маганныг, бай-шыырак кожайлары чорааннар. Адазы Норбу ирей дайын чылдарында фронтуга белек кылдыр 1000 ажыг малды, аът-хөлдү халаска өргээн. Бай-Тайганың чону уран талантылыг болгаш белек өргээн кижилер бүрүзү-ле чараштыр ырлааш, байырын сөңнээр болду. Ыры-шоорну чиртиледир бадыра бээрге, бүдүн Көп-Сөөк шынаазы одунгаш, динмирел турар ышкаш сүрлүг, көрүштүг болган. Төнчү кезеңде Россияның Чурукчулар эвилелинин кезигүнү, Норбуларның чоок төрөли Сергей Кочаа ганцы-самны эгелеп, өскелерни сорук кирип хөгледип турган. Аныктардан дудак чок 80 хар ажыг Бичи-Уруг Дамановна биле Каадыр Салчаковна самнап ойнадылар. Оюн-тоглаа, танцы-самга тиелээрнерге шаңнал кылдыр белек-селек база хоомай эвес болган. Шак ынчаар Көп-Сөөк шынаазыңа хөглээшкин орайга дээр уламчылаан.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

Бай-Тайга кожун.

МЫНДЫГ КИЖИНИ ЭР ДЭЭР БЕ?

Бо чагааны силерге биживес аргам чок апарды. Бодум эртем-билигилг мен. Ындыг-даа болза мээң сагыш-сеткилимни кым-даа билбеси хомуданчыг-дыр. Бодумнун амыдыралым дугайында кады төрөөн дунмаларымга, уругдарымга чугаалаар эвес мен, дыка муңгарап чор мен. Ынчангаш солун арныңа номчукчуларның арга-сүмезин дыннаксааш, мону бижип олур мен. Олар мээң берге амыдыралымга дузалаарлар боор деп идегеп олур мен.

Өөм ээзи-биле 25 чыл кады чурттап келдивис. 3 уругларлыг бис, 4 дугаар уруувус чок апарган. Уругларым ачазы ажыл чок, инек, хаваннарывыс кадарып турар. Кайывыс-даа 40 хар ажа берген бис. Өгленип алганывыс-тан бээр ол мени ачама, кады төрөөн дунмаларымга хүннээр, шуут менээ дыш бербес-тир. Уругларым бичи турда, чер кезип чоруй баар турган. Ам харназыны улгады берген-даа болза, ол чанын салбаан, хүнневишаан.

Уругларывыс улгаткан. Олардан шуут эпчоксунар кижидир мен. Хүннээр дээрге аарыг чүве бе азы ол кижиниң сагыш-бодалының кызыгызы бе, чок-ла болза, эртем-билиг доозуп албаанында ирги бе? дээн чижектиг бодалдарга алзып, хары тыппайн чор мен. Менээ дузалап, бодунарның арга-сүмезерни берип көрүңерем.

Ажылдан келгеш, чүгле 4 хана кадарып олурар-дыр мен. Кежээ бажыңдан ыңай-бээр үнерге, шуут ат кылыр. Кандыг-даа кижиге хүннөп туруп бээр-дир. Бичи уруглар дег кижилер могап-тынар, оон аксын дыңнаарындан хөңнүм калды. Шыны-биле алырга, өөм ээзинге чаңгыс-даа катап өскерлип көрбөөн кижидир мен. 4 дугаар кызым дыка бергедеп аарып турда, ол боду өске кадай-биле 2 ай иштинде кады чурттаан. Аңаа ынчан аарыг уруу-даа уттундурган турган. Кажан уруувус чок апарганда, катап чедип келген, үндүр сывырарга-даа чорбаан. Мен чааскаан

РЕДАКЦИЯДАН: Эргим номчукчу! Бо чагаага хамаарыштыр бодунарның арга-сүмезерни солун арнын дамчыштыр бээриңерни манап артывыс.

Ажык чугааже

ажылдап турарымдан акша-хөрөңги амыдыраарыңа чедишпес. Уругларым ачазыңа ажыл чугаалажып бээримге, ынаар барбаан. Бо бүгүнү сактып келгеш, муңгараанымдан улус көрбөс черге ыглап-даа чоруур-дур мен. Бажыңга бир кижилер олуруп алгаш, үргүлчү кижилер коңгалап, эки-багай сөстөр-биле сөглеттинип олурарга, дыка-ла берге-дир. Удур чүве чугаалаарга, кижиниң кырынче шуут халып кээр. Кандыг-даа болза, ажы-төлүнүң иезин кижилер хөңдүлөп, эш бооп чоруур болза, дыка-ла эки ийик. Моон соңгаар та канчаар чурттаар чүве. Сөөлгү үеде хан базышкыны улгадыр аарыг тыптып, кадым арай баксырап турар апарды. Уругларының сагыш-сеткили хомудай бээр деп чүвени билер турган болза, ол мынчаар чаңнавап турган боор.

Кара.

(билдингир чылдагаан-биле адымны өскерттим).

САКТЫП ЧОРУУРЛАР

Та таныыр силер, та танывас силер, Тыва черивистиң кыдыг-кызыгаарында Тере-Хөлдүн оглу — Чымба Васильевич Доржу дээрзи бистиң Тес-Хемге келгеш, баскан изи балалбас, кылган ижи хырлбас кылдыр ажилдап кагды, чурттап кагды. Чымба Васильевич эш-өөрзүрек, эвилең-ээлдек кижилер дээрзин билер мен.

Чымба Васильевич Доржу — шынап-ла, эрес кижилер, ажил-ишчи кижилер, чончу кижилер. Оон "адының бажы" бо чылын 55 харлыында хоя-даа берген болза, тес-хемчилер ону чоктап чоруур. Чүге дизе оон удуртуп кылып каан тудуглары О-Шынаада, У-Шынаада, Чодураада комплекс тудуглары, Самагалдайга он ажыг ийи аал чуртталга бажыңарын тес-хемчилер көргөш, аңаа мөгөйп, ону сактып, бодап чугаалажып чоруурлар.

Чымба Доржу кандыг-даа ажилды аарын, чигин шиливейин ажилдап каанын, чурттап каанын тыва чон билер. Тодаргайлаарга, Чымба Васильевич школачы чылдарында Кунгуртуг школазының сески клазын чедишкенин дооскаш, Кызылдың №2 каттышкан школазының 10-гу клазын дооскан соонда Омск хоорайның милицияның дээди школазын 1970 чылда дооскан. Ол эртем-билигге сундулуп, орус, тыва, моол дылдарга акцент чок арыг чугаалаар, эрнин эреси, оолдун омаа болган. Ол дээди эртемни чедип алгаш, Би-Хем районун иштики херектер килдизинин начальнигин оракаччызы болуп, күш-ажылчы базымын эгелээн.

1973 чылда Кунгуртугга хостаткан комсомол эге организациязын удуртуп, анык-өскөн-биле ажилды чорудуп турган. Кажан Чымба Васильевич Кызыл хоорайның көдээ ажил-агыг эргелелинге юрист-консультант

болуп чедишкенин ажилдап турда, Көдээ ажил-агыг яамызы ону "Тере-Хөл" колхозтун даргазынга томуйлааны таварылга эвес. Чүге дизе ол колхозту Чымба Доржу даргалааш, аңныгыр-тывыш ажылы эки организастап, мал ажылын аңаа улам хөгжүдүп, колхозту бут кырынга тургускан. Тере-Хөл колхоз сайзырап кээрге, 1977 чылда июль айда Тере-Хөл совхоз кылдыр эде тургузуп, директорунга база-ла Чымба Васильевич Доржуну чаңгыс чер-чурттуглары бир үн-биле сонгуп алганы таварылга эвес, чону оон ажил-агыгжызын билер болганы ол-дур. Ынчап кээрге, Чымба Доржу Тере-Хөл колхозтун сөөлгү даргазы, а "Тере-Хөл" совхозтун баштайгы директору болганы ол-дур.

Чымба Васильевич 1981 чылдың күзүнүнде Тес-Хемниң күдээзи бооп көжүп келгеш, хөйүнү кылды, хөйүнү бүдүрдү. Тодаргайлаарга, Тес-Хемнин орук-тудуг эргелелинге мастерлеп ажилдаан. Кожуунун оруктары ыраккы булуң О-Шынаага чедир кидирээш чок, онза каалама кылдынганындан ээлчеглиг рейс автобузу Кызыл — О-Шынаа аразыңа манап турду. Ол дээрге Чымба Доржунун эки ажылы деп чон чугаалажып турду. КМК-1070-ге (көжүп чоруур тудуг колонна) тудуг мастери бооп 1989 чылга чедир ажилдады. Хөй-хөй тудугларны, бажыңарны ол туттурду.

Ол 1989 чылдан эгелээш амыдыралының сөөлгү хүнүнге чедир-ле Хайыракан аттыг тудуг кооперативин билдигил удуртуп-башкарып келди. Өөнүн херээжен ээзи — Зоя Сояновна-биле кады ийи оолду, бир кысты төлөптиг кижилер кылдыр кижидип доруктурду.

Өөлөт ЧИҢМИТ.

Уран чүүлдүн болгаш күш-ажылдың хоочуну.

АЖЫРБАС ИРГИ БЕ?

Сидик-биле эмнээшкенин кижилер шагдан бээр ажыглап келген. Ынчалза-даа ону эм кылдыр ажыглап, аарыларны эмнээри чажыт турганы билдингир. Кым-даа "сидик-биле эмнедим" деп чарлап чорбаан.

Тожунун ыраккы иви турлаа Өдүген тайгазынга 35 чыл дургузунда иви малдын эмчизи чораан Василий Москиевич Хүгбектин сидик-биле апрель айда тайга эдээ хемге сугга дүшкен анык уругну сидик-биле экиртир эмнеп каанын ивижилер чугаалаар. Иви малдын турлаа шуут черден оранчок ырак болганындан кижилерге озалондук болган таварылгаларда эмчиниң дүрген дузазын чедирериниң кандыг-даа барымдаазы чок дээрзин ивижилер билер. Ол сугга дүшкен уруг дегдирген хире. Эгезинде ол В.М.Хүгбектин сүмези-биле сидик ижеринден шуут ойталаан. Ынчалза-даа ивижилер, төрөлдери эмчиниң негелдезин күсседирин уругдан шуут негээрнер. Ол баштай бодунун сидин думчук дамчыштыр ишкээр тынып, чаңгыгыл алгаш, чоорту 50 граммы хары угда ижип эгелээн. 4 хонганда, ол сугга дүшкөш араан уруг сегип, туруп келген.

"Сидикте хөй янзы холумактар бар болганда, ону ажыглаарда чүгле кадык, шыырак анык кижилерниң азы божаан херээжен кижиниң сидин ижери чугула" — деп В.М.Хүгбек сүмөлээр чораан. Сидикти дараазында аарыларга ажыглаар: карактар араанда чуур, чүстер араанда чиңнээр, халыдап, суксаанда ижер.

Ам бо ажык-чарлыг үеде сидик-биле эмнээшкенин кылыр ажырбас боор деп бодал-биле В.М.Хүгбектин эмнээшкенин бижидим.

Алдын-оол МОНГУШ.

Каа-Хем кожун.

ПОЧТАЗЫНҮЖ АЛДЫН БААРЖААНДА

КЫРЫЫР НАЗЫН КЫМГА-ДАА КЭЭР

Бистер, Хову-Аксының кырганнар бажыңының чурттакчылары. "кырып деп чүвени кыпсынчынын, чөнүп деп чүвени чегенчин" деп чүвени амыдыралга көрүп чор бис. Кадыз база баксырай бээр, организмниң аарыгга удур күжү суларап каар боордур. Бичи-ле донарга азы барып ужарга, бертинер, аарыыр, эн ылангыя грипп халдавыры кээрге, оюп эртпес боор чүве-дир.

Эрткен-барган үелерден чүнү-даа бодаар апаар, ооң иштинде чүү турбас дээр. Эдеришкен эжин (кадайын, ашаан), ажы-төлүн-даа чидиргилээн кижилер кайы хөй. Чуртталгага чүү турбас дээрил аан! Чамдыктары-выстың уруг-дарыы удаа-дараа

кээп ужурашкаш, моон ап алгаш, аалынга каш хондурга, дедир эккеп турар. А чамдык улустун ажы-төлү кээр хамаанчок, чагаа безин бживес. Чагаа кээрге безин дыка өөрүнчүг боор чүве.

Мен ам кымга-даа херекчок апардым, ажы-төлүм безин мени кагган. Бо бүгүнү бодал кээрге, дыка мунгаранчыг боор-дур. Кырыыр назын кымга-даа кээр, ону оюп эрте бээр кижичок болгай.

Чогум бистиң чурттап турарыыс эки. Бистерни карактап, ажаап турар ажилдакчылар

дыка кызымак. Кырган кижилер-биле ажилдаары оларга дыка берге деп чүвени билеп турар бис. Бисте өрээл бүрүзүндө холодильник, өңнүг телевизорлар бар. Чаңгыс багай чүве — антенна чок, өрээл антенназы шоолуг тыртпас. Чурттап турар пансионнадывыстың бир талазынга 1-ги программаны, еске талазынга 2-ги программаны көргүзүп турар. Сонгулда мурнунда кандидаттар-биле ужуражылга үезинде бо айтыргыны көдүрүп, делегни кирип тургузарыыска-даа, харыы сураг. Ам чаа сонгуткан депутат-

тарыыс та канчаар көрүп турарын бистер билбес бис.

Бо пансионаттын чурттакчылары республика иштинде курорттарже баар путевкаларны чаңгысты-даа албайн турар, ону база чогуур черлер өөренип көөр болза деп делеглиг бис. Ажыл кылып өөренип калган улуска анаа олурарга, дыка чалгааранчыг боор-дур. Биске хөгжүм херекселдеринден, оода баяндан хайырлап көргөн болза деп чугаалажып олур бис. Эрткен сонгулда үезинде бир дарга баян садып бээрин азааш, ам-даа

сураг. Ыяш-биле ажилдаар улуска станок база албан херек апаар боор чүве-дир. Ус-шевер, даараныр херээжен улуска аргыыр-дааранырынга херек чүүлдер база чок. Чүве-ле болза, "эккел, эккел" деп турарга, дыка эпчок апаар-дыр. Ынчангаш оода стол, сандай, кышкы, чайгы идиктер септээр черден тургузуп алза дээн бодалыыс-тыр ийин. Бир эвес бо бүгү бүдө бээр чүве болза, артык-дудуузон чонга садып чүге болбас деп. Ынчангаш дилээвис: чогуур албан черлери бистиң дилээвисти өөренип көрүп, дузадан кадарын күзеп артыыс. Чаа чыл-биле!

Серен-оол ОЮН.

Хову-Аксы.

КОЖУУНДА ТЕХНИКТЕР СТАНЦИЯЗЫ

2003 чылдын декабрь 19-та Танды кожуунун Бай-Хаакка Анык техниктер станциязының бажыңының ажыдышкыны болган.

Ук станцияга оолдар, уруглар судно, авто, мото, авиамодельдерниң, радиотехниканың, эге техниктиг модельдин, ыяш-биле чазанырынын, улустун ус-тывыжының секцияларынга өөренирлер. Башкылар Д.Ю. Реут, техниктиг ажилдарның шимчээшкениниң хоочуну А.Г. Лузанин, А.В. Петунин, Кадочниковтарның өб-бүлөзи, В.Г. Советников, А.А. Кийм, А.М. Жданов, Ч.К.М. Бюр-бю болгаш директор башкы П.В. Реун олар уругларны аргамержилинге өөредилер.

Мурнунда "Танды-Уула" солунун редакциязы болгаш парлакчылары турган улуг, делгем бажыңны Анык техниктер станциязынга бо чылдын февраль айда хүлээткен турган. Оон эгелээш станцияның башкылары, өөреникчилери ирип үрелген эрги бажыңның септелгезинин

ажылдарына турупкан. Өөреникчи оолдардан Херел Суван, Эрес Дандар, Костя Еремин, Саша Бен, Павел Казанцев, Станислав Кузнецов септелге ажилдарына идепкейлиг киришкеннер.

Нарын тудуг ажилдарына немелде өөредилгениң үндезилекчилери, Межегей школа-комплексинин бажыңы Любова Виссарионовна Соломанова база РФ-тиң алдарлыг башкызы, ол школа-комплексинин директору Кара-Кыс Кожай-ооловна Монгуштуң арга-сүмези, дузазы башкылар, өөреникчилерни сорул кирип турганын демдеглевес аргажок. База Кызыл хоорайда республиканың техниктиг чогаадылга төвүнүн директору Людмила Николаевна Очур — дузаны кадып деткээннерниң бирээзи.

Ол ышкаш өөредилге яамызы, кожуунун чагырга черинин кириген үлүг-хуузу эвээш эвес. Улуг дузаны ам аравыста чок, кожуун чагыргазының администратору турган Л.Б. Ооржак катканын ажыдышкына сактып,

демдеглээн.

Улуг септелгени кылган, амгы үени-биле дерип каастаан бажыңныг, боду котельналыг станцияның ажыдышкынынга тураскааткан байырлыг концерт болган.

Бай-Хаактын Культура бажыңыга болган байырлыг концертке ТР-ниң өөредилге яамызының сайыдынын оралакчызы У.К.С. Ондар станцияның компьютер клазының дерилгезинин талазы-биле айтырыг шиитпирлеттинер дугайында чугаалаан. А кожуунун чагырга чери психология кабинетинде салыр чымчак мебель "орукта кел чыдарын" дыннаткан. Станцияга бөгүндө оолдар өөредир столяр станоктары — эргежок херек чүүлдерниң бирээзи. Ол дугайын кожуун чагырга чери болгаш өөредилге яамызы база эки билип турар болгаш оларның талазындан бо айтыргыны шиитпирлежиринге идегел улуг.

Н.ГВОЗДАК.

Бай-Хаак суур.

КЕЗЭЭДЕ УРУГЛАР-БИЛЕ

Тес-Хем күдээзи Владимир Бүдекевич Бүдегечи — кожуунда тергиин эки ажилдыг күш-культуржуларның бирээзи. Хоочун башкы бо чылын тургустунганындан бээр 20 чыл оюн демдегелеп турар Самагалдайның спорт школазында спортчу оюннар тренери бооп ажилдап турар.

Владимир Торгалыг ортумак школазын дооскаш-ла, Комсомольск хоорайга Совет Армияның хүрээленинге шериг хүлээлгезин эрттирген. Күш-культурага дык анык оолак шериг хүлээлгезин эрттирип тура, күш-культураның бүгү хевирлерин шиңгээдип апкан.

1973 чылда О-Шынаа ортумак школазынга күш-культура башкызы болуп, баштайгы күш-ажылчы базымын эгелээн. Ол үжөн ажыг чылдарда уругларның күш-дамыр кижизидилгезинче кол кичээнгейни угландырып келген хоочун башкы. О-Шынаа, У-Шынаа болгаш Шуурмактын ортумак школаларында оон өөреникчилери күш-культура башкылары болуп ажилдап чоруурлар. Ол дээрге өзүп оораштарга башкының хайыралды, эртем-мергежилдин дамчыдып шыдаан кызымак турасоруунун херечизи болур.

Владимир Бүдекевичини кезээде уруглар дескинип алган

чоруур. Башкының каткы-хөглүг, омак-сергек болгаш биче сеткилдии — оон база бир чедишкениниң үндезини.

Хоочун башкы бодун ааскежиктиг адаларның бирээзи мен деп санап чоруур. Оон өөнүң ишти Наталья Даваевна уран колдуг. Ол национал хеп быжып даараарындан ангыда, уран чүүлге салым-чаянныг уругларны өөредип чоруур ыры-хөгжүм башкызы.

Владимир Бүдекевич биле Наталья Даваевна алды уругларлыг бай-байлак өг-бүлө. Мира адазын салгап, Кызылдың олимпийжи куллавырлар училищезин доозуп алгаш, башкылап чоруур. Уран-оол иезин дөзээн. Ол уран чүүл училищезинин аккордеон, баян салбырын дооскан.

А 1991-1992 өөредилге чылында Милазы эки өөредилгези болгаш быжыг корум-чуруму дээш ТР-ниң Президентизинин Хүндүлел бижии-биле шаннатканы өг-бүлөгө өөрүшкү болган.

Владимир Бүдегечи хөй-хөй шанналдарны улус өөредилге килдизинден ап келген. "ТР-ниң күш-культуразының болгаш спортунун тергиини" деп херек демдээниң эдилекчизи.

Моторк ТИРЧИН.

Самагалдай суур.

КАНЧАЛЗА ЭКИЛ?

Шаандан бээр хамааты байдалдың актылар бижидилгезин хамаарышкан сумуларга бүрүткелин кылып берип турган чүве болгай. Мен база сумуга бижээчилеп, суму секретарылап, та чеже чаа төрүттүнген чаштарның, өг-бүлө тутканнарның, мөчөөн кижилерниң херечилелдерин бижидим ыйнаан.

Ам кандыг-дыр, чээ? Кожуун төвүнүн чанында кожа чыдар сумудан эгелээш, оон 60-70 км ырак суурлардан херечилелдер кылдырар дээш чон албан-биле кожуун төвү кирер, чонга акшак-чек талазы-биле база улуг чарыгдал үнүп турар. Чижээ-

лээрге, бистиң Чыраа-Бажындан Чадаана чедир чийк машина хөлезини бир кижиге онааштыр баар-кээри 80 рубль, а чеменири база бар болгай.

Мону кым-даа эскерип, тоомчага албас-тыр, канчалза экил? Ийе харын, Федералдыг хоойлуда ынчаар көрдүнгени ындыг чүве ыйнаан, ынчалза-даа чонга эпиг, таарымчалыг кылдыр бо талазы-биле өөренип көөрү күзенчиг-дир.

Бо айтыргыны чогуур черлер кичээнгейге ап, өөренип көөр кылдыр чонун дилээ-биле бижидим.

Оолак КАРА-САЛ.

Чөөн-Хемчик кожуун.

ЧАА АГААР ОРУУН ЭСКЕРДИВИС

Кожуунувус кыры-биле улуг самолеттар ужуп эгелээнинден бээр үш чыл чедип тур. Бистин Кара-Хөл сумузундан хайгаараарга, ук самолеттар Делег-Хөл бажы талазындан көстүп үнгеш, Алаш хемниң кедээзи-биле эрткеш, даглар артынче 7 км хире бедик-биле ажыталып чоруй баар. Ам мырынай чүгле эртенгиниң 8 шакта эвес, дүште 12 шакта, дүне 2 шакта база аай-дедир аразы ырак эвес ужуп эртер-дир. Та чүнү дажыг-

лап турар самолеттар? Кыры-выста ындыг чаа агаар оруунун ажытына бергени биске улуг сонуургалды оттуруп турар. Ол атом-биле ажилдаар реактивтиг самолеттарның ыжы бистиң бойдузувуска эвээш эвес хораны чедирип турары чугаажок. Ол дугайын аажок билип алыксаардыр бис. Маңаа харыыны "Тыва агаар оруу" компанияның удуртулгазы харыылап бээр ирги бе?

Сергей КУЖУТЕТ.

Бай-Тайга кожуун.

ШЫНЧЫЗЫ-БИЛЕ

Зинаида Эртинеевна Допуй Кызылдың эмчи училищезин 1977 чылда чедишкенин дооскаш, Тес-Хем кожуунун төвү Самагалдай суурнун төп эмнелгезинге бо хүннерге чедир ажилдап чоруур. Ол даанган ажылынга негелделиг, кызымак эмчи. Чаш уругларның кады дээнде, уйгудыжын утуп алып, езулуг-ла "Гипократка" берген даңгыраан шынчызы-биле күсседип чоруур. Ол-ла бүгү бүдүжү-биле улуг-бичи чонунун хүндүткелин чаалап ап келген.

Аарыг кандыг-даа назылыгларны ояр эвес, ону чүгле буйанныг мергежилдиг эмчилер-ле чавырылдырар болгай. Мээң хеймер уруум бичизинде бо-ла аарый бээр турган. Бо-ла Зинаида Эртинеевнаның дузазын көрүп, эмнедип шаг болган бис. Чүгле эмнээри, сыкыртыры эвес, аарыгга удур камгаланыры, арыгшеверни сагыры дээш, лекция, беседаны чай-хос кадында кыла кааптар эмчи чүве.

Амгы үеде ол анык эмчилерниң дагдыныкчызы болуп, арга-дуржулгазын чаа дооскан-нарга дамчыдып берип чоруур.

Клара НАМЗЫРАЙ.

Тес-Хем кожуун.

ЧОРГААРЛАНЫР БИС

Бистер кады төрээннер шупту 10 кижичок бис. Ынча көвей ажы-төлдү бистиң ада-иевис бо берге үеде чүү-даа чүвеге торулбайн өстүрүп каан.

Ажыл, амыдырал база ынакшыл бот-боттарындан кажан-даа чарылбас. Куштун — узы, кижиниң төк кээп дүшкен чурту кончуг. Ачам — Николай Өлчейович Бай-Тайга кожуунун Хемчик сумузунун чагырга даргазынга ажилдап чорааш, кадынының байдалы-биле пенсияже үнген. Ол шала узун, чиңге сынныг, хүлүмзүрүп чоруур шырайлыг, оожум-топтуг бүдүштүг, ажилгыр кижичок. Ол база бис ышкаш хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң үш дугаар оглу. Ачам бичизинден

тура-ла, ажилга ынак болгаш шилип алган мергежили безин чер ажылы. Ол дээди эртемниг агроном.

Авам Улуг-Хем кожуунун Чаа-Хөл суурга база-ла бөдүүн малчын өг-бүлөгө төрүттүнген. Ол бичизинден тура-ла, малмаганга ынак. Школачы чылдарында шүлүк номчурунга, чуррурунга, уран чүүлге ынак чораан. Бо хүннерде Бай-Тайга кожуун чагыргазында машинакчылап ажилдап турар.

Авам, ачамның эрес-кежээ чоруу бистерни база ажил-ишке өөреткен. Тыва кижиниң байы — ажы-төлүндө дижир. Бистер мындыг өөр-өнер болганывыска чоргаарланыр бис.

А.КАРА-ДОНГАК.

Барнаул хоорай.

Кызыл хоорай чагыргазында

Инвалидтерниң социал камгалалын чугаалашкан

Кызыл хоорайның социал камгалал комитетинге «РФ-тиң инвалидтерниң социал камгалалының дугайында» федералдыг хоойлунун күүселдезиниң дугайында «төгерик стол» эрткен. Ооң ажылынга Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы Людмила Волгина, социал камгалал комитетиниң даргазы Валерий Куулар, оралакчылары, инвалидтерге чиигелделер көргүзүп турар харылзааның, одаар чүүлдүн, чуртталга-коммунал ажил-агыйларының, республиканың аптека эргелелиниң удуртукчулары болгаш харысалгалыг ажилдакчылар киришкен.

Кол илеткелчи – социал камгалал комитетиниң чиигелделер килдизиниң эргелекчизи Марина Кууларның чугаалап турары биле алырга, хоорайда 7236 инвалид кижжи бар, оларның 1095-и — уруглар. Кызыл хоорайда инвалидтерниң саны чоннуң миграциязының «ачызында» чыл келген тудум өзүп турар.

Социал камгалал комитетин эрткен он бир ай иштинде чиигелделиг одаар чүүл садып алып дээн 1500 инвалид кижиге шынзыдылга бижиктерин, 780 кижиге халас, азы бежен хуу чиигелделиг орук талоннарын дуза кылдыр берген. 189 инвалидке хоойлуда көрдүнгенин езугаар санаторий-курорт путевкаларын тывыскан. Материалдыг дузаны база дыка хөй улус доктаамал ап турар.

ТР-ниң Саң-хөө ямызының Кызыл хоорайда эргелели инвалидтерниң социал камгалалына үстүкү черлерден берген 15 миллион 535 муң рубльди адырларының аайы-биле чиигелделер көргүзүп турар «Тувкоммун-энерго», «Рестопсбыт», «Тувгаз», «Коммунальщик», «Бистин бажыңывыс», «Тывахарылзаинформ» бүдүрүлгө черлеринче чыл дургузунда шилчиткен. Хоорай чагыргазы инвалидтерниң мурнунга хүлээлгезин долузу-биле күүсеткени ол. Инвалидтерге чиигелде көргүзөр саң-хөө дузаны эрткен чылга бодаарга, бо чылын 20 хуу өскенин саң-хөө эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Надежда Калугина дыннаткан.

Чагырга чери, социал камгалал комитетин федералдыг хоойлуларны күүседир дээш ажилдап турбуже, шийтпирлээр айтырыглар ам-даа артыпшаанын «төгерик столдун» киржикчилери демдегледип турганнар. Бажың төлеверинге, коммуналдыг ачы-дуза чедирилгезинге, газка, хөмүр-дашка, харылзаага дээш, өске-даа чүүлдерге чиигелделерниң күүселдезин кончуг кичээнгейлиг сайгарып чугаалашканнар. Элдептиг чүве – күрүне бодунун талазындан инвалид улуска көрдүнген чиигелделерниң чарыгдалдарын саң-хөө-биле дуглап турбуже, чиигелделерни мырыңай ажылгавайн турарлар шуут эндере болган. Чижээлээрге, республиканың одаар чүүл сайгарар контроларының даңзызында хоорайдан чиигелделиг хөмүр-даш алып 4122 инвалид бар. Оларның чүгле 700-ү чиигелдени ажылгаан. Чиигеткен өртектиг газ алып ужурлуг 740 инвалидтиң 432-зи хоойлуда көрдүнген эргелерин ажылгааны «төгерик столга» илерээн.

Инвалид кижилерниң хөй кезиниң назыны улгады берген болгаш оларны эм-таң-биле халас хандыраарының айтырыы чидии-биле тургустунган. Аптека эргелелиниң ажилдакчыларының чугаазы-биле алырга, хоорайда 3 аптека инвалидтерниң рецептилеринге халас эмнерни берип турар. Олар бо чылын 1 миллион 900 муң рубльге халас эм алып рецептилерни хүлээп алганнар. Ынчалза-даа инвалидтерниң орнунга күрүнениң төлеп турар акшазы төне бээрге, чөрүлдээлиг айтырыглар бо-ла тургустунуп кээп турар.

«Төгерик столдун» киржикчилери «Россия Федерациязының инвалидтериниң социал камгалалының дугайында» хоойлунун күүселдезин долузу-биле чедер сорулга-биле шупту демниг ажилдаарын шийтпирлээнер. Олар боттарының санал-оналдарын түнөп чыггаш, янзы-бүрү чаданың депутаттарына хүлээдип бээрин дугурушканнар.

Мэрияның парлагы албаны.

Кызыгаар айтырыы

Тыва Республиканың Чазак баштыңы Ш.Д. Ооржактын даргалааны-биле республиканың хөй-ниити айыыл чок чорук чөвүлелиниң хуралы декабрь 24-те болуп эрткен. «Тыва Республиканың девискээринге кызыгаар зоназын кириер дугайында» айтырыгны анаа чугаалашкан.

«Россия Федерациязының күрүне кызыгаарының дугайында» федералдыг Хоойлу 1993 чылдың апрель 1-де хүлээп алдынганындан бээр федералдыг төптүң болгаш кызыгаар чоогунда девискээрлерниң кызыгаар зоназын база бодунун девискээринге кызыгаар чурумун тургузарының эргелерин болгаш бүрүн эргелерин тодараткан. Россияның өске субъектилеринден чүгле Тыва бо айтырыгга

хамааржыр бодунун хоойлужу-дугазы чок болуп турар. Шак ындыг хоойлуну кончуг оварымчалыг, хынамчалыг кылыры негеттинип турар.

Кызыгаар зоназын кириер дугайында ТР-ниң Чазаның доктаалының төлевилелиниң ээлчеглиг чугаалажылгазы чоруп турда, айыыл чок чорук чөвүлелиниң хуралына ону хүлээп алырының ажыктыгының болгаш кызыгаар чоогунда беш кожуунун хамаатыларының эргелерин кызагдай бээриниң дугайында чугаа болган. Колдунда маргылдааже шилчи берген чугаалажыкшыкының түннелин республиканың хөй-ниити айыыл чок

АРБИТРАЖ ТӨЛЭЭЛЕРИ

2001 чылдың апрель 14-те Россия Федерациязының Күрүне Думазы «Россия Федерациязының субъектилериниң арбитраж судтарының арбитраж төлээлериниң дугайында» Федералдыг хоойлуну хүлээп алган. Ук Хоойлуну Россия Федерациязының субъектилериниң чамдык судтарына херектер көөрүнге арбитраж төлээлерин суд шийтпирлерин боттандыраарына хаара тудуп кириштирер дуржулганы дооскан соонда хүлээп алган. Арбитраж төлээлери деп кымнарыл?

«Россия Федерациязының субъектилериниң арбитраж судтарының арбитраж төлээлери» дугайында Хоойлуну езугаар алырга, арбитраж төлээлери дээрге хамааты хоойлу-дүрүм хамаарылгазының херектерин бирги чадазында арбитраж сайгарып көөр талазы-биле шийткелди боттандыраар эргелиг Россия Федерациязының хамаатылары болуп.

Судтуң улус төлээлеринден аңгыда арбитраж төлээлери чоннуң төлээлекчилери эвес-даа болза, экономиканың кандыг-ла бир адырларына тускай мергезилдик, саң-хөө, банк херээ, реклама-чарлалдар, чээли санаашкыннарының, валюталар, каайлы хамаарылгазының талазы-биле тускай эртемниг судьяга херекти шын сайгарып, ылаптыг шийдилгени, суд шийтпирин хүлээп алырынга дузалаар кижилер болуп.

Арбитраж төлээлериниң экономиктиг маргылдааларның сайгарылгазына киржилгези судьяларның немелде истелгелерге киржилгезин эвээжедир, херектерни колдуунда бир демниг кады көөрүнге ажыктыг, экономиктиг маргылдаалар талазы-биле шийдилгелерниң шынарын экижидер, арбитраж судунун чон мурнунга ат-авторитетин, анаа чоннуң бүзүрелин бедидер.

Арбитраж судтарының арбитраж төлээлериниң дугайында Хоойлу езугаар арбитраж төлээлеринге дараазында негелделер көрдүнген: 25 хар чедер берген назылыг, тускай дээди эртемниг, экономика, саң-хөө, юридиктиг эргелеп удуртуу, хуу ажыл-чорудулгалыг ажылга беш чылдан эвээш эвес стажтыг РФ-тиң хамаатызы болуп. Күрүне эрге-дужаалдыг, чер-черлерде бот-башкарылга албанына соңгудар дужаалдыг, прокуратура истекчилери, болчукчулар, нотариус ажилдакчыларын, шериг албаныларны, РФ-тин иштики херектер органнарының удуртукчулары, оперативтиг составының, РФ-тиң хамааты камгалал, өртке удур айыыл чок чорук албанының, каайлы, кем-херек күүседикчилериниң органнарының ажилдакчылары арбитраж судунун төлээлери болбас. Ол ышкаш хоойлу езугаар шийтирген херээн төндүрбээн херек адаанда хамаатылар арбитраж төлээзи болуп эргези чок.

Херектер көөрде арбитраж төлээлери Россия Федерациязының Арбитраж суд ажыл-чорудулгазының хоойлу чыныдызында көрдүнген судья эргелерин

ажылгаар болгаш судья-биле демей эргелиг. Арбитраж төлээлери арбитраж судунун хоойлу езугаар тургустунган суд чорудулгазының бүгү дүрүмнерин сагыыр ужурлуг. Ол ышкаш судтуң дугуржулга өрээлиниң чажыттарын, азы суд шийтпирин хүлээп алырда чугаалашкан саналдарның утказын, судьяларның чүнү чугаалап турганын кымга-даа чугаалавас, судьяларның хуралының чажыдын кандыг-даа арга-биле таратпас ужурлуг.

Арбитраж судунун бир судьязы ийден эвээш эвес төлээлиг болуп. Арбитраж төлээзи ийи чыл дургузунда бодунун эргелерин ажылгаар, ол хуусаа төнерге арбитраж төлээзиниң даңзы-зынча база катап кирип болуп.

Арбитраж төлээзи суд чорудулгазына киржип турар үезинде судьяларның болгаш оларның өг-бүлелеринге дээп болбазының РФ-тиң Конституциязында база «Россия Федерациязының суд системазының дугайында», «РФ-тиң судьяларының статусунун дугайында», «Россия Федерациязында ниити юридикция судтарының улус төлээлериниң дугайында» Федералдыг хоойлуларда көрдүнген магадылалдары шуптузу арбитраж төлээлеринге, оларның өг-бүлезиниң кижигүннеринге хамааржыр. Ол ышкаш арбитраж төлээзи суд чорудулгазына киржип турган үезинде оон күш-ажыл стажын санаар, ажилдап турган кол черинге ап турган шалыңының хемчээли хевээр артар, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүнген чиигелделерни, магадылалдарны ажылгаар.

Арбитраж төлээлерин херек көөрүнге хаара тударының чурумнары мындыг: бирээде, херекти арбитраж төлээзиниң киржилгези-биле судка көөрүнге белеткел үезинде судья оларның эргелерин тайылбырлаар ужурлуг. Судка көөр херектин характерин өөренип көргөш, арбитраж төлээзиниң тускай билиин, мергежилин херектин шын сайгарылгазына ажылгаарын судья өөренип көөр.

Ийде, хомудагы, азы харылаакчының дилээн езугаар арбитраж төлээлекчилерин херек көөрүнге кириштирер, ындыг дилегни херек көөр мурнунда бир ай бурунгаар тускай билдиришкн кылдыр судче кириер.

Бир эвес арбитраж төлээзиниң киржилгези-биле херекти көөр дилегни хүлээп ап чөпшээрэн болза, дилег кылган талаарның кайызы-даа арбитраж төлээлериниң даңзызындан

бодунга тааржыр кандидатураны шилип алыр.

Арбитраж төлээлериниң даңзызын мынчаар тургузар: садыг-үлетпүр палаталары, ассоциациялар, каттыжыкшыкынар арбитраж төлээлериниң кандидатураларының дугайында саналдарын республиканың арбитраж судунче чорудар. Оон арбитраж суду ол даңзыны РФ-тиң Дээди Арбитраж судунче, оон пленумунга бадылаары-биле чорудар. РФ-тиң Дээди Арбитраж судунун пленуму 2002 чылдың август 15-те база ол-ла чылдың август 27-де Тывада арбитраж төлээлеринге Чойган-оол Сандан-оолович Ондарны, Соскур-оол Монгуш-оол Сагааны, Людмила Николаевна Шилеваны бадылаан.

Тыва Республиканың Арбитраж судунун көрүп, сайгарып турган херектериниң характерин, сан-түнүн ап көөрге, хамаатыларның аразында экономиктиг маргылдааларның саны чылдан чылче көүдеп орад. Ылангыя энергия хандырылгазын боттандыраар дугуржулгаларның күүсеттинмейн, азы чедир күүсеттинмейн турарының, дугуржулгаларны-керээлерни өскертир, үзер, азы керээлери күш чок болдуар дугайында маргылдааларның саны көүдеп турар.

2003 чылдың ноябрь 25-те ТР-ниң Арбитраж судунга ТР-ниң садыг-үлетпүр палатазы-биле кады ажилдажылга дугайында Дугуржулгага ат салган. Бүдүрүлгелерин, организацияларның, сайгарлыкчы болгаш өске-даа биче, ортумак бизнеске хамаарыштыр экономиктиг ажыл-чорудулганы боттандырып турар хамаатыларның эрге-хоойлуда көрдүнген эргелерин камгалаарын хандыраар арбитраж төлээлериниң корпусун тургузар талазы-биле кайы-даа таланы, кады ажилдажылгазының кол углакчыларын тодараткан.

Амгы үеде Тываның Арбитраж суду арбитраж төлээлери-биле ажилдаарының дүрүмүн ажилдап доозуп турар, ында оларның суд чорудулгазына, шийткел үндүреринге киржилгезиниң дугайында ниити дүрүмнер, чурумнар көрдүнген.

Бир эвес бо чүүлдү сонуургап, арбитраж төлээзи болуп, суд хуралдарына киржи күүлүк болзунарза, тодаргай тайылбыры Тыва Республиканың садыг-үлетпүр палатындан ап болуп силер, эргим номчукчу.

Лариса МААДЫ, Тыва Республиканың Арбитраж судунун даргазы.

ЭРГЕЛЕРНИ КЫЗАГДАВАС

чорук чөвүлелиниң даргазы, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак үндүрүп тура, 2003 чылдың ноябрьда болуп эрткен РФ-тиң федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң чөвүлел хуралының киржилгелериниң доктаалдың төлевилелинге немелделерни кириер, ону 2004 чылдың ийги кварталында Чазак хуралына чугаалажыры-биле кириер деп саналы-биле чөпшээрешкен. Доктаалды хүлээп алырда кончуг хынамчалыг белеткел ажилдары негеттинип турарын Шериг-оол Дизиикович айткан, хамыктын мурнунда чурттакчы чон ортузунга улуг ажилды чорудар.

Республиканың чурттакчы бүрүзүнге, ылангыя кызыгаар чоогунун чурттакчыларына, кызыгаар дугайында федералдыг Хоойлунун, ам ажилдап кылып республика хоойлужудулгазының ужур-дузанын болгаш сорулгазын тайылбырлаар. Кызыгаар зоназын кириери хамаатыларның сонуургалдарын болгаш эргелерин кызагдавас болуп ужурлуг. Оон ыңай ол Тыва биле Моолдун аразында даштыкы экономиктиг харылзааларны калбартырынче угланган турар.

Кызыгаар дугайында Хоойлу чүгле Тываның чурттакчы чонунга улуг ужур-дузалыг эвес, республиканың чоогунда Си-

бирь девискээрлериниң, ниити Россияның сонургалдарына дүүшкек болурун Ш.Д. Ооржак демдеглээн. Бодуустун хөй-үлүвүсту ажилдап кылып турарында, Россияның Делегейниң садыг организациязына кирер деп турарын өөренип көөр ужурлуг бис. Анаа бир моондак болуп турар чүве—кызыгаарларны тудуп тургаш, делегей стандартын сагывайн турарында болуп. Ынчангаш чамдык девискээрлерде, чижээ, Забайкальде кызыгаар районнарда амгы үениң негелделеринге дүүшкек тудугларны кылып, харылзаа чепсектерин хөгжүдеринче угланган улуг ажилды кылып турар. Бо углакчы-биле ажилдаарының бүгү аргалары юбилейлиг 2004 чылда бисте барын Чазак Даргазы түннелинде айткан.

Юрий СУЧКОВ.

МЕЧИ ЧЫЛЫ

КЕЛДИ!

ОЛ КАНЧААР ЧАННААР ИРГИ?

Чаа үнүп орап Мечи чылы кандыг болурул база ону канчаар уткуза экил, байырлал столунга кандыг аш-чем салза чогуурул дээн ышкаш, чылдын-на чыл солчур өй келирге-ле бистерни дүвүредип эгелээр айтырыг бар. Ол дугайында бо Чаа чыл бүдүүзү хүнде сонуургап көрээлинер.

2004 чыл Сарбашкын чылы (тывалар шаг шаандан бээр ону Мечи чылы дижи чораан). Тодаргайлап чугаалаар болза, Ыяш Сарбашкын чылы үнүп ораы бо.

Сарбашкын — кайгамчык шимченгир амытан. Карак чивеш аразында ооң чүну кыла кааптарын баш удур чугаалаары барык болдунмас херек. Мурнуучөөн чүктүң чоннары Сарбашкын чылында "Чурум-сагылга чок генийлер" деп адап болур кижилер төрүттүнер дижи. Сарбашкын кайгамчык чогаадыкчы, өскелерден онзагай ылгалдыг болгаш чүну-даа бүдүрерде кончуг шалыпкын кыла кааптар. Аажок берге айтырыгларны безин олар оюн бодап кыла шааптар, ынчалза-даа ол дораан туткаш кылбас болза, чылдырар болза, оозун эгелевейн чыткаш-ла, октаптып болур. Сарбашкын кым-биле-даа чугаалажып шыдаар, кым-биле-даа магалыг эп-чөптүг ышкаш сагындырар, ынчалза-даа бодун өскелерден артык мен дээрзин черле утпас. Сарбашкынны шупту мактаар. Тывынгыр-сагынгыр, салым-чаянныг, онзагай боорга, аңаа шупту ынак. Ол долгандыр чүү, кандыг болушкуннар болуп турарын ышка эки билер. Ооң угааны чарт. Кажан, каяа, чүү болган-дыр, ооң эскертинмес бүгү-ле чүүлдерин ол сактып алган боор. Бир эвес таарзынары ажилды кылып турар болза, ол тергиин эки түннелдерни чедип ап шыдаар. Сарбашкыннын амыдыралынын баштайгы кезээ дыка аас-кежиктиг, а ийиги кезээ хөй-ле хайнышкын, хөлзээшкын-нерлиг, билдинместерлиг болур болгаш, ооң планнары бо-ла будалы берип болур.

Сарбашкын — мурген угаанныг (интеллектуал). Хөйну билип алырынче ооң чүткүлү күштүг. Чүглө кады-кожазы эвес, а делегейде чүү болуп турары аңаа солун болгаш ол дугайын ыяп-ла билген чоруур.

Силерниң бажыңарга Чаа чылда угаанныг, хөглүг Сарбашкын кирип келир болза, улуг өрүшкү келгени ол. Кирип келген аалчынар хостуг-шөлзөн, амыр-тайбың сеткилдиг орзун деп бодаар болзунарза, ооң чаңчыкканы байдалды тургузунар. Шимзэн-даашка, каржы чорукка ол хөңнү чок, ону хорадатпаңар. Ол шимээрпеп үнер болза, езулуг шимзэн-дааш ол болур.

КАНЧААР УТКУУЛУ?

2004 чылдын ээзи Ногаан Ыяш Сарбашкын болганда Чаа чылда ногаан болгаш изумруд өңнүг хептиг уткууру күзенчиг. Оон ангыда чырык хүрең база кофе өңнүг хеп база-ла ажырбас.

Лендан, хөвөңден, дүктен, шелктан даараан, аргаан хептер болза улам эки. Ыяштан кылган каасталгаларны ажыглаңар, чижээлээрге, ыяштан кылган бичии сарбашкын дүрүзүн (кулон) мойнуңарга астып ап болур силер. А бир эвес брошка ынак болзунарза, кандыг-бир ыяш будуу азы бүрүзү хевирлиг болгаш ногаан, алдын, алдын-налчак өңнүг брошты хөрзөңерге астынып алыңар. Оон ангыда кеткен хеп алгыг, хостуг болур ужурлуг. Сарбашкын аажок шимченгир амытан болганда, Чаа чыл кежээзинде ол аажок хөглөп-ойнаары билдингир. Ынчангаш хеп ол байдалга дүүшкөк турар ужурлуг. Аалдап четкен азы кирген бажыңнарыңарнын ээлеринге белек кылдыр Сарбашкыннын ынак чүүлдерин белекке беринер. Сагыш хандыр ойнап-хөглөп, Сарбашкыннын кичзэнгейин бодунарже угландыраын кызыдыңар, ону чедип апсынарза, келир 2004 Сарбашкын чылын өттүр чоруунар чогуңур болур.

Чаа Чылдын байырлал столунга беш лаадан кыпсып алыңар (ак, ак-көк, өкпөң, ногаан). Стол долу фруктуларлыг болур ужурлуг. Сарбашкын банан, апельсин, ананас, груша дээн ышкаш фруктулар аймаанга ынак дээрзин утпаңар. А шивижигеш аргалыг-ла болза, "дириг" болур болза эки. Тайга үнүп, шиви кезеринден чалданыр болзунарза, азы ону садып алыр арга чок апарган болза, оода чаңгыс, улуг эвес-даа бол шиви будуундан тыпкаш, таарыштыр каастап алыңар.

Эң-не кол чүүл — Чаа чылды уткуп алгаш, ооң баштайгы хүнүнде бот-бодунарга болгаш аалдарыңарга чүгле эки медээ келирин күзеп, эки медээни тарадырын кызыдыңар. Ынчан чыл дургузунда эки медээ силерге арбын болуру чугаажок.

2004 чылда улус-чон боттарының күжүн шын, чөптүг чүүлдерге үндүрүп, улуг үүлехеректер бүдүрер болза, таарымчалыг. Салым-чолдун шаңнааны чаңгыс-даа бол, аргазын (шанс) ажыглаңар. Бо чылда дириг бойдустан ногаан болгаш Дээр денгерлерниң ак-көк, көк өңнери чаагай чолче орутку углаар.

Ногаан ыяштын энергиязы кижилерни шыдамык, кызымаккай болурунга база маадырдырлыг чоруктар кылырынче кыйгырар.

Чаа чылда культурулуг болгаш ажил-херекчи болуушкуннар элбек болур. Ол ышкаш делегей чергелиг өскерилгелер база. Кижилерниң идепкейли бедиир.

Бодамчалыг болза чогуур чүүлдер мындыг: сонуургалдарыңар көвүдээш, идепкей-жиңер бедээш, харысалганар кошпак болур. Ынчангаш эмин эрттир хөй чүк чүктенменер. Уешагыңарнын чедишпезин утпаңар. Күжүңерни шын үлөп, санап, кадыңарны болгаш аталдарыңарны бодаңар.

Келир чылда кижини чүү манап турарын баш удур кым-даа болза билип алыксаазы келир. Ынчангаш байырлал бүдүүзүнде Мечи чылы бистерге чүну экзээрин сонуургап көрээлинер.

Мечи чылындан чүну-даа манап болур, ылангыя манавааны, хенертен болур болуушкуннар кайы хөй. Чүну-даа дидими-биле эгелеп болур силер, чоруунар чогуңур болур. Сарбашкын үезинде доктаап билер. Хамык өскерлишкиннер (амыдыралда-даа, политикада-даа) Сарбашкынны чалгаараар чай алындырбас. Ооң-биле кады шупту-ла хөлзээр апаар-дыр бис.

Күске. Ооң үнүүшкүн бүрүзү солун. Кызымаккай ажылы түннелдерлиг болур.

Инек. Шоолуг эвес чыл болур. Манавааны болуушкуннарга хөңнү чок болгаш сагыш-сеткили саарзыкталып, сезиктиг чоруур.

Пар. Чаа идеяларын боттандыраынга эптиг үе келген дээрзинге ол бүзүрээр. Ынчалза-даа

Сарбашкын ону бүдүү кыжырып орап.

Тоолай. Ол девидеп эшкедесес. Таваар, хамык чүве хайнып эрте бээрин манап алыр.

Улу. Бурунгаар чүткүл-ле орап. Ону кээргезэн ажык чок, аңаа бир-ле чүвени айыткан азы өөреткен турарыңа ол хөңнү чок.

Чылан. Өскелерни кыжыра аарак, болуушкуннарга киржир. Сонуургак чаңын кайын салыр ийик.

Айт. Тыл быжыг болза, политикаже-даа кирип болур-дур.

Хой. Олче сагыш салбаска-даа, хамык ажил-херектерге ол киржип-ле турар.

Мечи. Хөй хөлзээшкыннерге амырап, чай чок халып-ла турар.

Дагаа. Шупту чүве чурум-сагылгалыг болурун күзээр болгаш хамыкты чагырыксап, хөй-ле хоозун чугаа чулчуруп, мораль номчуур.

Хаван. Чедимчелиг чыл. Ажил-херекти бүзүрелдиг эгелээр болза, чогул бүдер.

А СЫЛАДЫСТАР ЧҮНҮ ОШТАП ТУРАР ЭВЕС...

Кошкар. 21.03-20.04.

Кижилер-биле хөлүн эрттир чоокшулашпаңар, чогуур дистанцияны сагып чоруңар, ылангыя коллегаларыңар-биле. Апрельге чедир шийтпирлиг ажил-херектер кылбаңар.

Чаа чылда аалчы болур болзунарза эки-дир. Чааскаан уткуур мен деп бодап турар Кошкарлар чазып тур, манавааныңар сюрприз!

Бижутерия, аржыылчыгаш азы чараш моюн ораарларны Чаа чыл кежээзинде дидими-биле кедип алыңар.

Кып-кызыл өңнүг помада-биле чагдынып алыңар.

Буга. 21.04-20.05. Бүгү угланышкыннар аайы-биле чедимчелиг чыл. Чогаадыкчы ажилдакчыларга суг эң эки. Бо чылын бодап алган чүүлдеринер бүдер. Июнда арай шаптаразыннар таваржыр, ынчангаш шыдамык болуңар.

Урде эдеришкен эш-өөрүңер, азы ырактан кижилер, дагдыныкчылар силерге ынчан дузалажыр болгаш чаа перспективаларны айтып бээр. Чаа чылды өг-бүлөңер-биле уткуңар. Хостуг чаңнап, ойнап-хөглээринге таарымчалыг, кылнаарлыг хептен кедип алыңар.

Ийистер. 21.05-21.06. Өг-бүлө амыдыралы тайбың. Ажил-херектерге хамаарыштыр чаа планнар, проектилер чогаадыр болза эки. Март төңчүзүнде чедимчелиг үе келир. Ынчан езулуг профессионал мен дээрзин көргүзүптүңер.

Чаа чылды ресторанга азы кафеге өңнүктеринер-биле уткуп алыңар.

Өңүр чараш, көскү кылдыр кетгинип алыңар. Алдынналып турар өң улам эки.

Рак. 22.06-22.07. Бүгү-ле чүүлдерни эде көрүп, үнезин өскертир чыл-дыр. Чүгле бүзүрелдиг өңнүктеринерни арттырып алыңар. Аян-чорук кылырынга таарымчалыг чыл. Майда күш, энергияңар немежир болгаш чедишкын келир-дир.

Ажил-херекке деткиччилеп турар чоок кижилеринер-биле Чаа чылды уткуп алыңар.

Далай өңнүг, кара ногаан болгаш хүрең өңнер силерге тааржыр.

Адыгжы. 23.11-21.12. Ажил тергиин эки. Хамыкты мурнап чоруп орап силер. Хууда амыдыралыңарга база эки өскерилгелер болур. Дидим болуңар, ынчан чедишкын силерни манатпас, дораан келир.

Чаа чылды бир-ле онзагай

Арзылан. 23.07-23.08.

Улуг чедишкынниг болур силер. Материалдыг байдалыңар экижиир. Таптыг чарыгданар, оон башка чорууңар чогуңур эвес апаар. Хөй чүве азаваңар. Октябрьда чаа планнар тыптыр, ынчаң эш-өөрүңерниң дузасы херек. Июль-дун ийиги чартында дыштанып алыңар. Эки билбезинер кижилер-биле эдеришпенер.

Дидим аян-чорук кылып болур силер, а өг-бүлөңер-биле болза улам эки.

Чаа чыл кежээзинде көскү болуңар.

Кысчыгаш. 24.08-23.09.

Бо чылда салым-чолунарың ээзи силер. Бот кижилерниң амыдыралыңа улуг өскерилге болур. Өгленир силер. Өскээр көжер чадавас силер.

Чаа чылды эң чоок кижилеринер-биле уткуңар.

Дензилер. 24.09-23.10.

Чедимчелиг чылдыр. Күзелдеринер көвүдээш, бажыңар дескине бербезин. Июльдан ыңай байдал улам экижиир. Акша-төгери, ажил-херектер чогуур.

Чаа чылды бажыңарга азы дачага уткуңар. Мечи чылында кол-ла даянгыжыңар өг-бүлөңер дээрзин утпаңар.

Эремчик. 24.10-22.11.

Удур-дедир болуушкуннарлыг чыл. Акша талазы-биле бергедээшкыннер болур. Чегдинменер. Кады чурттап орап кижинер-биле араңарда хамаарылганар база шоолуг эвес апаар. Шыдамык болуңар, ол бүгү эрте бээр. Апрель төңчүзүнде шупту аайлажы бээр. Майда бажыңар "дескине" бербезин, оварымчалыг болуңар.

Чаа чылды бажыңарга уткуңар. Сарымзык болгаш өкпөң өңнер силерге тааржыр.

Адыгжы. 23.11-21.12.

Ажил тергиин эки. Хамыкты мурнап чоруп орап силер. Хууда амыдыралыңарга база эки өскерилгелер болур. Дидим болуңар, ынчан чедишкын силерни манатпас, дораан келир. Чаа чылды бир-ле онзагай

байдалга эрттирерин кызыдыңар. Арыг агаарга азы кайы-бир чуртка дээн ышкаш.

Эптиг хептеринерге бир-ле чаа, чараш чүүлден немең алыңар. Ажил-херекчи стиль силерге тааржыр-даа болза, каасталгалардан база ыяп-ла астынып алыңар.

Те. 22.12-20.01.

Дыка таарымчалыг чыл-дыр. Дидим кижилер акша-төгерики-даа ойнадып ап шыдаар. Эпнайралдыг өг-бүлөлөр бир-ле улуг эт садып алыр. Чылдын ийиги чарты улам эки. Ажил-албан аайы-биле эвес, а бодунарың күзээниңер чүүлдү кылып болур силер.

Бо чыл өг-бүлө байдалыңарга элзэн шенелделер чорудар, ынчангаш Чаа чылда өг-бүлөңер-биле уткуңар. Байырлал кежээзинде кандыг-даа өңнүг хеп силерге тааржыр.

Суг-Саарар. 21.01-19.02.

Элзэн нарын чыл. Ажил-херек чогултуп чоруур бир кижинер-биле чарлыр-дыр силер. Эскербейн чораан хөй-ле чаартылгаларны хенертен эскерип каар силер. Ынчангаш ажил безин силерни өөртпейн баар, хөй-ле чүүлдерни эде көөр апаар силер. Сонуургалдарыңар база өскерлир. Бирээзи төңгөш, өскези эгелээр чадавас.

Эрги эштеринер чалаза, Чаа чылды олар-биле уткуп алыңар. Дидими-биле шала тенең кылдыр-даа кеттинеринден кортпаңар. Ылангыя прическа кол рольду ойнаарын утпаңар.

Балыктар. 20.02-20.03.

Өскерилгелер болурун манаңар. Аас-дыл болбас-ла болза, багай чүүлдер силерни оюп эрте бээр. Бурунгаар-лаарыңа шаптыктыг бүгү-ле артык чүүлдерни артыңарга кааптыңар. Бодунарың кадыңарже кичзэнгейден салыңар. Эмчи-биле сүмележинер. Боду эмненир чорук хоралыг дээрзин утпаңар.

Балыктар колдуу-ла хамык шийтпирни эң сөөлгү каш минута артканда хүлээп алыр чаңчылдыг. Сеткил-хөөнүңерден хөй чүүл хамааржыр. Кайы-бир изиг чуртка дыштанып, аян-чорук кылган болзунарза эки-ле ийик.

Байырлал кежээзинде кандыг-даа оюн-баштак экспериментилерни кылып болур силер.

Хүреш дугайында

АЛДАР-АТТЫ — СОДААНГА

2003 чылдын декабрь 2-де "Шын" солунга үнген "Чаазы-биле боданып, үе-биле денге базаал" деп материалда эки сүмелер бар-дыр. Чижээ, суму, кожуун мөгелерин тус кожуунун, сумунун "хартыга", "арзылаң", "чаан" мөгелерге ат бээр үе келген боор. Ону эрттирерде, наадым бооп турар хүн суму, кожуун хүрежин эрттирер болза, ынды аттарны ап боор хире деп бодаар мен. Баш удур чугаалап каайн, моолдарны үлегерлеп тур деп бодай бербенер. Ынчалза-даа кандыг-даа чонун эки чүүлүн алгырга багай чүүл чок деп санаар мен. "Тыва улустун хүрежиниң тергиини" деп ат бээрин шын деп санаар мен. Ынчалза-даа чамдык сүмелерге шуут таар-

зынмазымны илереттим.

Эр, кыс мөгелерни катай сала бээрге кайын боор, төөгүге туруп көрбээн чүве-дир ол. Азы эр мөгелерни куду көргени ол бе?

Автор тыва кадыг идикти кетпезин деп турар. 60 чылдарда кажыктааштыг хүрежип турда безин ону арай деп оода сапык идик-биле хүрежип турар кылдыр чедип алдывыс. Шаанда бистиң өгбелеривис мөгелер сапык идикти безин көрбээн, чүгле кадыг идик-биле хүрежип чорааннар болгай. А автор катап кажыктааштыг хүрешсин деп турары ол бе? Мөге салыкчылары база кажыктааштыг мөге салзын деп бижип турарына удур мен.

Тыва хүреште долгандырыг

хүрежи чаа тывылган чүве-дир. Шаанда ындыг хүреш турбаан. Деңзи аайы-биле хүрежип деп чүве, деңзи-даа чок турган. Тыва чаңчыл езугаар деңзи барымдаалавас ужурлуг. Бөртке хамаарыштыр: мөге бүрүзү бөрттүг үчүп кээрге, чараш-даа деп бодаар мен. Харын-даа адын бөртке эвес, содаанга демдек кылып, улуг кылдыр кылып алза кандыг боор. Гимн, тук турары албан, чүге дээрге ол тыва чонун чоргааралы, өске чоннарга база хүндүткел-дир. Түннелинде тыва хүреш дугайында чаартылгалар кылып үе келген деп санаар мен.

Чамьян ОНДАР.

Ак-Довурак хоорай.

ЭРТЕМДЕН ЭМЧИ

Россия Федерациязынын Өөредилге яамызынын президиуму Кызыл хоорайның чагыргазының кадык камгалал килдинин эргелекчизи Валерий Николаевич Ширипейге медицина эртемнеринин кандидаты эртем адын тыпсырының дугайында шийтирни чоокта чаа хүлээп алган.

Республикада билдингир нейрохирург "Тыва Республикада баш сөөгүнге болгаш мээзинге кемдээшкенин аарыг кижилерге эмчи дузазын организастаары" деп диссертацияны Россиянын А.Л.Поленов аттыг нейрохирургия эртем-шинчилел институтунга (Санкт-Петербург) болгаш Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының эмчи-биологтуг айтырыглар

талазы-биле эртем лабораториязынга бижээн.

Диссертацияның камгалалы Новосибирск хоорайның травматология болгаш ортопедия институтунун Диссертация чөвүлелинге болган. Чөвүлелдин ажылынга Валерий Ширипейниң эртем удуртукчузу, А.Л.Поленов аттыг нейрохирургия эртем-шинчилел институтунун директорунун оралакчызы Е.Н.Кондаков киришкен.

Камгалаашкын үезинде эртемденнер шинчилеп турар теманың чугулазын айтып турганнар. Оон кончүг бидик деңгелге шинчилеттингени чизиниг тургусаан. Эң эки үнелелди Красноярскинин медицина академиязының нейрохирургия кафедрасының профессору

Н.С.Дралюк берген.

В.Н.Ширипейниң республикага баш сөөгүнге болгаш мээзинге кемдээшкенин эмнээр талазы-биле 6 эртем ажылы чурттуң эртем сеткүүлдеринге парлаттынган. 2002 чылда эмчилерге тускай методиктиг пособие база чырыкче үнген.

Кызыл хоорайның чагыргазы кадык камгалал килдинин начальниги В.Н.Ширипейге медицина эртемнеринин кандидаты атты тывысканы-биле байыр чедирбишаан, моон сонгааргы эртем-шинчилел ажылдарына чедиишкенин, республиканың болгаш Кызыл хоорайның чурттакчыларының кадыкшылының камгалалына үре-түннелдиг ажылды күзеп турар.

Бистиң корр.

"МАСТЕР"

садыы саналдан тур

Республиканың хүндүлүг чурттакчылары! Кижилерге янзы-бүрү арга-биле дузалап болур бис.

Бистер уттундурган чүүлү катап диргизип, октаттынган эргиндилер чыыр пункту аядып тур бис.

Кижилер бүрүзүңге дуза чедирери болдунмас, ынчанга бистер ажыл чоктарга, аныяктарга, болгаш анаа-ла эрешчүдүргү кижилерге акшаны ажылдап алыр арганы берип тур бис.

Мындыг арга республиканың чурттакчы чонунун алыс бойдус байлаан камнап, арыг ажыглаарына, төрөөн бойдузувусту камнап, арыг эдилээринге деткимче болур.

Айтырыгларны Красноармейская 102-ден, (т: 1-12-51) билип ап болур силер.
Хүлээп алышкын пунктузунун адреси: Калинин, 11а, т: 5-12-88, 5-37-04.

Дараазында эргиндилерни хүлээп ап тур бис:

макулатура
тоннада — 300 руб.

Алюминийден кылган пиво, сок савалары
1 кг — 3 руб.

Аккумуляторлар эргиндизи
Кислоталыг: 1 кг — 0,5 руб,
1 тонна — 500 руб.

Өң көгөртүр бүдүмел:
1 кг — 1,5 руб,
1 тонна — 1500 руб.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 7551. Чагыг 151.

"Шынның" электроннуг почтазынган

Силерниң солунуңар таварыштыр кел чыдар Чаа чыл байырлалын таварыштыр ынак авам Маңзай Ангыр Дүгеровнага база шупту кады төрөөннеримге изиг байыр чедирерин чөпшээрер көрүнер. Оларга үнүп кел чыдар чылда амы-хууда чуртталгазынга аас-кежикти, өөрүшкүнү, аяс дээрни, чырык хүннү база чайыналчак чедиишкенин сеткилим ханызындан күзеп, "оруунар ак, чоруунар чогуңгур-ла болзун" деп йөрээр кижилер мен.

Чаа үнер Мечи чылда
Чечектелген чуртталганы
Ырак черде уруунар мен
Ынаныштыг күзеп ор мен.

Хүндүткел-биле,
Санкт-Петербург хоорайда
студент уруу, дунмазы Шолбана.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮН-БИЛЕ, АВАЙ!

Бистиң эргим, ынак ававыс Бюлчюн Дойнуровна ХЕМЕР-ООЛ 60 хүннерде 70 харлаар. Ол 30 чылдарның иштинде эге класстарга башкылап, школа директорлап ажылдап келген. Сөөлгү он ийи чыл иштинде Бай-Тайга кожуунун амыдырал хандырылга бүдүрүлгө эргелелинин даргазынга 60 харлаарынга чедир ажылдаан.

Каяа-даа ажылдап тургаш, могаг-шылаг билбес ажылдааш, чонунун хүндүткелин чедип алган, биче сеткилдиг, ажыл-агыйжы, улусчу бедик туруштуг ававыстың юбилейин таварыштыр быжыг кадыкшылды, аас-кежиин, узун назынны күзедивис.

Оолдары, уруглары, күдээлери,
кенээттери, хөй санныг уйнуктары.

КЕШТЕР САДЫП АП ТУР БИС

"Саяннар-М" КХН киш, дииң кештерин садып ап турар. Адреси: Кызылда Пролетарская, 238, Каменистая, 15.
Телефоннар: 3-85-79, 3-84-82, 3-16-58. Сарыг-Септе переулок Восточный, 16.
Тел. 8-232-22-890,
Туранда 8-235-2-13-70.

ТР-НИҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНДАН

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы 2003 чылдын декабрь 28-те аар болгаш үргүлчүлелдиг аарыгдан мөчөөн милицияның улуг сержантызы Вады-Сүге Херелович БИЛВАНЫҢ төрелдеринге база чоок кижилеринге ханы кажыдылды илергейлеп тур.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим киживис Владимир Монгушович КӨШКЕНДЕЙНИ сөөлгү орукче үдээринге моральдыг болгаш материалдыг дуза кадып, кажыдылалысты үлешкени дээш Улуг-Хем кожуунун кол эмнелге коллективинге, Арыг-Үзүү, Аржаан суурларның чагыргаларына, чагысклассчыларына, кудаларывыска, эш-өөрүңге, бүгү чонувуска четтиргенивисти илеретпишаан. Чаа чылда амыдыралы эки болурун күзедивис.

Өөнүң ишти, төрелдери.

"Шын" солунун коллективи солунун улуг корреспонденти А.О.Оксурнун дунмазы

Айланмаа Очуровна
ДАРЖАЙНЫҢ

аар арааш мөчөөни-биле энерелдиг Айлаңмааның өг-бүлезинге, ажы-төлүңге, чоок кижилеринге, кады-кожа чуртташтарына ханы кажыдылды илередип тур.

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүртүкелениң Тыва девискээр эргелелинге бүртүктеттинген. Бүртүктеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркөмгедииниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыялаар.